

BOĞAZIÇI SOHBETLERİ

Dünden Geleceğe

Münevverler Gözüyle Meselelerimiz

Birinci Cilt

*Genel Olarak İslâm Dünyası
Türkler ve İslâmiyet
Modernleşme Hastalığı*

Prof. Dr. Salih Tuğ • Prof. Dr. Zeki Arslantürk • Prof. Dr. Tahsin Görgün • Prof. Dr. Selâhaddin Halilov • Prof. Dr. Ahmet Faruk Aysan • Prof. Dr. Fahrettin Olguner • Prof. Dr. Fahameddin Başar • Dr. Murat Çelik • Dr. Çiğdem Gürsoy • Gürbüz Azak • Öğr. Üyesi Dr. Vehbi Baysan • Prof. Dr. Mustafa Gündüz • Dr. Sait Başar • Prof. Dr. Mahmut Arslan • Hasan Duruer (Merkez Valisi) • Güngör Azim Tuna (Merkez Valisi) • Hasan Ali Yıldırım

kültür
konseyi

Dünden Geleceğe
Münevverler Gözüyle
Meselelerimiz

Boğaziçi Sohbetleri Notları

Birinci Cilt

Editör: Dr. Metin Eriş
Redaksiyon: Tülay Berberoğlu
Tasarım: Fatih M. Durmuş

Birinci Baskı, Ekim 2018

ISBN: 978-975-451-555-8

Boğaziçi Yayınları A.Ş.
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. No:44
Meriçli Ap. Kat: 2 Cağaloğlu - Fatih / İstanbul
(0212) 520 7076

Tüm Hakları Kültür Konseyi Derneği'ne aittir.
© Copyright Kültür Konseyi Derneği

Kültür Konseyi Derneği
Barbaros Bulvarı, Günaydın 2 Apt. No: 159/3
Balmumcu, Beşiktaş - İstanbul

Baskı ve Cilt: Enes Basın Yayın ve Matbaacılık LTD. ŞTİ.
Litros yolu Fatih San. Sit. No:12/210 Topkapı / İstanbul
(0212) 501 47 63 - Sertifika No : 12469

BOĞAZIÇI SOHBETLERİ

Dünden Geleceğe

Münevverler Gözüyle Meselelerimiz

Birinci Cilt

Genel Olarak İslâm Dünyası

Türkler ve İslâmiyet

Modernleşme Hastalığı

**Prof. Dr.
Vehbi Baysan**

İstanbul Üniversitesi Doğu Dilleri Arap Dili ve Edebiyatından mezun olduktan sonra eğitimine Ürdün'de Yarmouk Üniversitesinde Arap Dili ve Edebiyatında devam etmiş, aynı Üniversitede yabancılar için Türkçe programını başlatmıştır. Doktora eğitimine İngiltere'de Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları bölümüne başlamış ve aynı bölümde Türk Dili hocası olarak da çalışmıştır. Londra'da prestijli üniversitelerde akademisyenlik yapan Dr. Baysan, beş yıl Ürdün, on yıl İngiltere'de edindiği akademik değerleri Türkiye'de değerlendirmek üzere ülkesine dönmüştür. Önce Koç Üniversitesinde ve daha sonra Yedi Tepe Üniversitesinde kariyerine devam etmiştir. Aynı Üniversitede öğretim üyeliğinin yanı sıra Provost yardımcılığı yapmış ve uluslar arası ofisi yapılandırarak Üniversiteyi yurt dışından en çok gelen öğrenci konumuna yükseltmiştir. İleri seviyede Arapça ve İngilizce bilen Baysan'ın akademik çalışmaları Osmanlı ve Son Dönem Osmanlı Tarihi alanlarında yoğunlaşmıştır.

Osmanlı Modernleşmesi ve Eğitim

Bu sohbet
20 Mart 2018
tarihinde gerçekleşmiştir.

Metin Eriş: Aziz dostlar şunu düşündüğümüz, tartıştığımız çok önemli bir mesele var. Bu, tefekkür dünyamızın varlığındaki fıkdan. Nereden başlıyor, acaba eğitimden mi başlıyor? Bunu zatiâliniz söyleyeceksiniz değerli hocam. Size sözü bırakıyor ve ben yerime geçiyorum. Çünkü hakikaten, şunu bir kere daha söylediğimi hatırlayacaktır dostlar; pınl pınl doçent, yardımcı doçent ve profesör kadroları geliyor. Sevgili Vehbi Baysan hocamız da onlardan biri. Ben kendisini tanıdığma hakikaten çok memnunum ve tanıtımlara da teşekkürler... Hocam; buyurun, söz sizin...

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Sağ olun, teşekkür ederim. Bu saatte geldiniz, zahmet ettiniz. Benim aslında doktoram Manchester Üniversitesi'nden tam da bu konuda: "Tanzimat Dönemi Devlet Eğitim Politikası". Bu çalışmayı İngiltere'de, Manchester'da yaparken bir endişeye kapıldım; sandım ki Türkiye'ye geldiğimde akademisyenler diyecekler ki, "Oo.. şuraya bak, konu Tanzimat; şu kütüphanenin tamamı Tanzimat, ile ilgili çalışmalarla dolu, sen ne yapıyorsun?!" Böyle düşünüyordum. Türkiye'ye araştırmalarım için geldim, biraz da çekinerek tarih bölümlerine fikir teatisi için gittim, gördüm ve ki bu konuda doğru dürüst bir akademik çalışma yok. Yani eğitim tarihi böylesi bâkir bir araştırma alanı. Bir de, bizim tarihçilikte 'satır arasını okuma' diye bir anlayış yok. Demek istediğim, ham bilgiler doğrudan alınır ve yazılır, vakanüvis tarihçiliğinde olduğu gibi. Bu sunumda, ana hatlarıyla, modernleşme ve eğitim konularını anlatacağım. Aslında adını siz ne koyarsanız koyun, fark etmez. Çünkü bazı çevrelerin, "Biz modernleşmek istemiyorduk, öyle bir şey yok. Yapılanlar zaten Batılılaşmaydı..." diye hafif gördükleri, hafifsedikleri bir alan bu. O yüzden, adının ne olduğunun önemi yok. Ancak dışarıda bir yerde modern dünya var, modernleşen bir dünya var... Adını ne koyarsanız koyun, dünya değişiyor ve siz bir devlet olarak buna uyum sağlamak zorundasınız, var olmak için, bekanızı sürdürebilmek için başka hiç şansınız yok.

Bu Osmanlı haritasını göstermek istedim, vakıanın biraz cesametini, büyüklüğünü anlatabilmek için. Bu, çeşitli yıl aralarında... Bilmiyorum ne kadar net; daha fazla büyütürsem görüntü bozulacak diye düşünüyorum. Ama meselâ haritada siyah renk

yer ilk çıkış yerimiz - Söğüt. Oradan başladık devletin tesisine. Sonra, yavaş yavaş, 1300'lerden sonra yayıla yayıla bu toprakların tümünü Osmanlı İmparatorluğu kontrol etmeye başladı. Tabii, işte ilk soru ve pek sorulmamış sorulardan birisi bu: Osmanlı niçin böyle bir şey yapıyor? Neden bu kadar genişliyor? Değil mi? Birtakım yerlerin idaresi yetmiyor mu? Hayır, yetmiyor. Neden yetmiyor? Çünkü Osmanlı ekonomisi, ilginç bir şekilde, ama hemen hemen her imparatorlukta gördüğümüz gibi, savaş ekonomisine bağlı. Yani, önce güçlü bir ordu tesis ediyorsunuz, bu güçlü orduyu beslemek için yeni coğrafyalara ihtiyacınız var, yeni yerleri aldıkça ordunuz daha da güçleniyor ve bu böyle devam edegeliyor. Bu durumun stratejik olarak iki önemli işlevselliği var. Birincisi, sınırlar içeride istikrarı, güvenliği sağlıyorsunuz. İkincisi de, sınırlar dışından kolay kolay saldırı gelemiyor, çünkü güçlüsünüz ve güçlü bir ordunuz var. O yüzden, Osmanlı tarihinde, 650 yıllık uzun bir tarih dilimi içinde, büyük savaşlar bir elin parmaklarını geçmez. Demek istediğim, Osmanlı öyle okul kitaplarında anlatıldığı ve zannedildiği kadar da savaşçı bir devlet değil. Çünkü savaş çok pahalı bir eylem. Çünkü savaş çok riskli bir iş ve en önemlisi de 'kaybetme ihtimâli' var. Kaybettiğinizde de çoğunlukla bedelini ağır ödüyorsunuz, yok oluyorsunuz. İmparatorluk sınırları genişledikçe periferileri kontrol edebilmek de o derece güçleşiyor elbet. Meselâ, merkezden önemli bir konuyla alâkalı bir emirname göndermek istendiğinde, diyelim ki Kuzey Afrika taraflarına, emirnamenin hedefe ulaşması günler, haftalar sürebiliyor. Bu bir maliyet, bunun için ayrıca ekonominin de müsait olması gerekiyor. Demek istediğim, ekonomik ve idarî olarak kontrolü bu kadar geniş bir coğrafyada elde tutabilmek her daim sürdürülebilir bir durum değil. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda dünya hızla değişmeye başlıyor, sanayi devrimine giden yol hızla döşeniyor ve 18. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Osmanlı yönetimi, artık durumu olduğu gibi idare etmenin imkân ve ihtimâli olmadığını idrak ediyor.

Ben buraları hızlı geçiyorum; çünkü asıl tartışmak istediğim alanlara gelmek istiyorum. Bu 'de facto' durumu resmî olarak ilk kabul eden ve bir devlet politikasına dönüştürüp uygulamaya geçen padişah Sultan III. Selimdir. Kendisi 1789'da, Fransız ihtilâliyle aynı yıl tahta çıkıyor ve bir anlamda "Artık bu işin ertelenebilir tarafı yok, bizim bu sorunu çözmemiz lazım!.." diyor. Çünkü Osmanlı ordusu devamlı savaş kaybediyor, sınırlar geriliyor, Rus tehdidi gittikçe artıyor, Rusya'yla savaşlar yıkım hâline geliyor... Bu konulara el atılması elzem, acilen bürokratik ve askerî olarak yeniden yapılanmaya gidilmesi gerekli. Bu, aynı zamanda çok da eleştirilen bir süreç. Zira, 'değişim' muhtemelen dünyada en çok korkulan, çekinilen terimlerden biridir. Kendi hayatımızda bile 'değişim' ürkütücüdür. Çünkü 'değişim' sonrasında ne olacağını tam olarak bilemezsiniz, duruma belirsizlik hâkimdir. Devletler de böyledir. Osmanlı'da değişimin gerekliliğinin idraki ve bu konuda adımlar atılması gerçek bir zaman kaybına yol açıyor. Yani devletin, "Ortada ciddi bir sorun var, bunu çözmemiz gerekiyor..." demesi uzun yıllara mal oluyor. Bu denildikten sonra da iş bitmiyor, bunu idrak ederek meselenin yüzde 50'sini hallediyorsunuz. Peki, çözüm nasıl üretilecek? Burada üç görüş ön plana çıkıyor. Birinci görüşe göre "Batı, yani Avrupa, bir şekilde bu işi başardı, bizim de aynı uygulamalara bakmamız gerekiyor.

Yani kurumlarıyla, yapılarıyla, nasıl oldu, nasıl etti de başarılı oldu, inceleyelim, ona göre davranalım...” diyor. Bu, yeni bir anlayış değil, 1600’lerden beri Batıdaki gelişmeler çeşitli yöntemlerle izlenmeye çalışılıyor. Avrupa’ya gönderilen elçilerin yazdıkları raporlar (ki bunlara sefaretnâmeler diyoruz) ve bu raporlarda anlatılanlar Batıdaki gelişmeler hakkında kapsamlı bilgiler içeriyor. Bilindiği üzere, daimi elçilikler Sultan Selim’le beraber kurulmaya başlandı (ilk olarak Paris, Londra, Viyana sefaretleri), ondan önce bir sıkıntı, bir sorun olduğunda o konuyla alakalı elçi gönderiliyordu. Aslında coğrafyamız dışında farklı diyarlara gönderilen elçiler ve onların raporları, sefaretnâmeleri ayrı bir konuşma konusu olacak kadar güzel ve uzun anlatılabilir ilginç bilgileri ihtiva etmektedir. Meselâ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnâmesini okuyunuz, gerçekten tavsiye ederim, kendisi Paris’e elçi olarak gidiyor. Öğrencilerimle her daim derslerimde paylaştığım, zevkle anlattığım bir konudur bu, İmparatorluk kültürü sunması bakımından ilginçtir. Elçimiz Paris yakınlarına kadar geliyor, çadırını kuruyor, kente haber gönderiyor, “Beni karşılamak için hazırlık yapınız!..” diye. Aradan bir süre geçiyor, bir elçi Paris’ten haber getiriyor: “Hazırız efendim, şehre buyurunuz!..” diyorlar. Elçimiz hazırlıklarını yapıyor, Paris’in şehir kapısına kadar maiyetiyle birlikte geliyor. Sonra birden duruyor, bakıyor ve hazırlıkları beğenmiyor. Kendi ifadesiyle ‘yeterince mutantan’ bulmadığı için dönüyor arkasını, geri gidiyor. Resmî karşılama töreni ‘yeterince tantanalı’ hazırlanmamış, “Tekrar hazırlanın!..” diyor. Yani, hazırlıkları temsil ettiği ülkesinin gücüne göre yeterli bulmuyor.

Elçilerin bu sefaretnâmelerinde çok güzel hatıra ve bilgiler var. Hatta bir Rus-Moskova sefaretnâmesi var. Orada da, elçimiz Moskova’ya varıyor, sefaretnâmede “Bu Çar denilen adamın saraylarından birini bize tahsis ettiler.” diyor. Maiyetiyle gidiyor, saraya yerleşiyorlar. Tabii, öyle bir-iki kişi gitmiyor; muhtemelen birkaç yüz kişi, maiyetiyle beraber gidiyor. Birkaç gün dinleniyorlar orada. Raporuna şöyle enteresan bir not düşüyor: “Bu Çar denilen adamın torunları, biz sofradan kalktıktan sonra masamıza üşüşüp hoşaflarımızın tadına baktılar...” Emperyal bakış açısını görüyorsunuz aslında burada. Sefaretnâmesine yazdıklarına göre görüşmelerinde rica edilmesine rağmen Osmanlı elçisi Rus Çarına ‘çar’ diye hitap etmeyi reddediyor. Sultan III Selim zamanına geldiğimizde, az önce anlatılan kadar bir güç ve bu gücü kontrol edebilecek yapıyı bulabilmek artık gerçekten zor. Az önce belirttiğimiz görüşlerden bir tanesi; “Batı yaptığı hamlelerle yeni devlet düzenini kurmayı başardı. Bizler de Batı’yı inceleyelim, onların yaptıklarından ders alalım, biz de aynı yoldan gidelim.” İkinci görüşe göre ise çözümü kendi içinde arayan bir yaklaşım sergiliyor. “Biz koskoca Osmanlı İmparatorluğuyuz. Bugüne kadar nasıl başarıyla geldiysek, kendimizi de yine o şekilde iyileştiririz, sorunlarımıza kendi çözümlerimizi üretiriz...” Üçüncü görüş daha klâsik, “Devletin işleyişinde kötüleşme olacağı zaten belliydi. Çözümü bulabilmek için Hazreti Peygamber zamanına, yani daha da gerilere gitmek lazım.”

Sultan Selim, devletteki iyileştirmenin, hatta bürokratik reformların ordudan

başlaması gerektiğine inanıyor. Zira, önce devlet sathında güvenliğin sağlanması lazım, tebaanın emniyeti ve size olan güveni kaybolmuş. Yenilikler paketinin adı Nizam-ı Cedid programı, yani Yeni Düzen programı. Yeniçeri ordusunu yeniden modernize etmenin imkân ve ihtimâli olmadığına karar veriliyor. Demek ki ordu içinden reformlara karşı ciddi bir direniş ile karşılaşılabilceği hissi ağır basıyor. O yüzden, var olan ordu bir kenara bırakılıyor ve Nizam-ı Cedid adı altında yeni birlikler oluşturulmaya başlanıyor. Dikkat ediniz, ordunun adı Nizam-ı Cedid, yani Yeni Düzen. Terimler doğrudan bir ordu adını çağrıştırmıyor. Herhangi bir kıskırtmaya sebep vermemek için böyle davranıldığı aşikâr. Bir diğeri ifadeyle 'algı yönlendirilmesi' yapılıyor. Ancak bu arada, Yeniçeriler de olayları, gelişmeleri pür dikkat izliyor.

Bir taraftan bu yeni ordu birlikleri oluşturulur ve bürokraside bazı değişiklikler yapılırken tüm bu reform programlarını gerçekleştirecek finansman ihtiyacı ciddi olarak ortaya çıkıyor. Paraya, finansmana ihtiyaç var ama ortada gelir yok, para yok. Çünkü ordu yıllardır sefere çık(a)mıyor, yeni yerler feth edip yeni gelir kaynakları, yeni gelir kapıları oluşturamıyor. Devletin geliri hatırı sayılır oranda düşmüş durumda ama reformların bir yerden, bir şekilde finanse edilmesi lazım. Sultan Selim, reformları ve yeni ordu birliklerini finanse edebilmek için son çare olarak İrad-ı Cedid adıyla yeni bir vergi sistemi ilan ediyor. Zaten gıda fiyatlarının artışından, işsizlikten, enflasyondan vs şikâyetçi halk için, bir de yeni vergi alınacağı ilanı tahammülün son raddesini oluşturuyor. Memnuniyetsizlik had safhaya varıyor ve dedikodular kısa sürede reformlar yüzünden bu hâle düşüldüğünü fısıldamaya başlıyor.

Bilindiği üzere Sultan Selim, devletteki kötü gidişatı önleme, tebaasına daha iyi bir hayat sürdürme adına bütün bu yaptıklarının bedelini hayatıyla ödüyor. Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla Yeniçeriler Topkapı Sarayı üzerine yürüyorlar ve kısa sürede ele geçirdikleri Sultan Selim'i Topkapı Sarayının avlusunda başını keserek öldürüyorlar. Yanılmıyorsam Osmanlı tarihinde ikinci defa bir Sultanın başını keserek katlediyorlar. Bu arada, Yeniçerilerin tahta çıkarmak istedikleri isim şehzade IV. Mustafa. Ama bir Hânedan çocuğu daha var hayatta; o da II. Mahmut. Bu arada, zaten Nizam-ı Cedid'den dolayı kendini baskı altında hisseden birçok bürokrat ve asker sığınmak üzere zamanında Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına gitmişlerdi. Alemdar Mustafa Paşa, bu ayaklanma haberini alınca birlikleriyle İstanbul'a doğru yola çıkıyor, Topkapı Sarayına vardığında Sultan Selim'i ölmüş vaziyette buluyor. Yeniçeri o esnada bütün gücüyle bir an evvel şehzade Mahmut'u bulmaya çalışıyor; onu da öldürecekler ve tahta tek varis olarak IV. Mustafa kalacak. Aramaya Alemdar Mustafa Paşa da katılıyor. Tarihin tecellisi veya kader diyelim, şehzade II. Mahmut'u ilk önce sarayın bacalarından birine lalaları tarafından saklanmış hâlde Alemdar Mustafa buluyor. Ama Alemdar, Mahmud'u oradan inmeye ikna için uzun süre uğraşmak zorunda kalıyor. Ben olsam ben de inmezdim belki! Bu kadar kargaşanın içinde dost mu, düşman mı sizi birileri çağırıyor bilemezsiniz! Neyse. Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçeri isyanını sonlandırıyor, II. Mahmut tahta çıkarılıyor. Bu arada, Alemdar'ın kendisi de Başbakan oluyor. Sadaret'in başına geçiyor ve bir süre sonra Sultan Mahmut'a, "Mustafa hayatta kaldığı müddetçe sizin

yerinize Mustafa'yı getirmek için harekete geçecek!" diyor. Sultan Mahmud da mecburen IV. Mustafa'nın idam edilmesini emrediyor. Böylece, kendisi Osman oğulları soyundan kalan tahtın tek varisi konumuna geliyor. Böylesi bir hazin olay... Aslında, bu ikisi, yani Mahmut ile Mustafa birlikte oyunlar oynayarak kardeş gibi büyümüşler türünde bilgiler var...

Mehmet Şadi Polat: Osmanlı'nın şöyle bir şansı var: Mustafa'nın çocuğu yok. O kalmış olsaydı Haneden orada bitiyordu.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii, tabii. Ondan dolayı Sultan Mahmut'u yakalayıp biran önce katletmeye çalıştılar. Böylece Hânedanın başında sadece IV. Mustafa kalacaktı. Tarihçilik açısından gerçekten ilginç bir gelişmeyi de paylaşmak isterim. Tahtta kısa süre de olsa kalmış olan Sultan IV. Mustafa üzerine akademik bir çalışma yapmak istesenez, birkaç sayfadan fazla bilgi bulmanızın imkânı yok. Çok garip. Belli ki kendisine karşı bir tepki gelişmiş ve bu olaylardan, özellikle de Sultan Selim'in katledilmesinden onu sorumlu tutmuşlar. Benim düşüncem bu yönde. Neyse...

Şimdi konunun tekrar başına yani eğitim anlatısına döneceğim. Sultan Selim tahta çıktığında devletin elinde tek bir tane resmî okul var: Hendesehâne. Aslında Osmanlı klâsik askerî yapısına baktığınızda, okul ortamında eğitime pek ihtiyaç yok. Şöyle izah etmek istiyorum. Klâsik askerî yapıda okçuluk talimi yapılır, mızrak talimi yapılır, fizikî olarak nasıl savaşılabacağı gösterilir. Bu tür eğitim içinse bir sınıf ortamına ihtiyaç yok. Açık alanda olmanız, ok, mızrak talimi, yakın dövüş teknikleri, at üzerinde biniş maharetlerini geliştirme gibi yeteneklerin kazandırılması için yeterlidir. Ancak, sanayi devrimi ile gelişen yeni teknolojileri ve bu teknolojilerin savaş sanayiine naklini sahada anlatamazsınız, öğretemezsiniz. Öğretimi yeniden tasarlamak gerekli ve öğrencilerin sınıf ortamına alınıp, karşısına geçip, bir silâh nasıl çalışır, top nasıl işler, barut nasıl oluşturulur, kimyasal bileşimi nedir... türü bilgileri detaylarıyla, yazıp çizerek öğretebilmeniz lazım. Yani bir sınıf ortamı çok gerekli. Dolayısıyla eğitim ve öğretim yapısı ciddi olarak değişmek zorunda kalıyor. Yeni yeni gelişen modern eğitim sistemine uyum sağlamak üzere yapılan işlerden bir tanesi de "Mühendishâne-i Berr-i Hümayun'un" kurulmasıdır. Okul, bugünkü Kara Harp Okulunun, namı diğer Harbiye'nin ilk nüvesidir. Hendesehâne içinden bir branş olarak tesis edilmiştir. Dikkatinizi okulun adına çekmek istiyorum: Mühendishane. Çünkü okul tamamen bir mühendislik, teknik eğitim ve ona dayalı askerî eğitim veren bir kurum. Teknik askerî eğitim konusunda anlatacak çok şey var, ancak ben geçiyorum. Bu kurumun ardından, daha doğrusu bu okul ile birlikte, bir de "Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun" kuruluyor. Adından da anlaşılacağı üzere, 'bahr' yani denizcilik üzerine tasarlanmış yeni bir askerî eğitim kurumu. Bahriye'nin müfredatı teknik bilgiler içermesinin yanı sıra gemi çizimleri nasıl yapılır, gemiler nasıl yüzdürülür, kalafatçılık, gemi mekanik ve hareket bilgileri türünden malûmatı da öğrencilerine öğretmek amaçlı kuruluyor. Bu iki okul eğitim tarihimizde çok önemli bir yere sahip ve neredeyse ordunun yeni, modern anlamdaki savaş teknolojisini geliştiren iki okul olma özelliğini taşımaktadır.

Her iki okulun kuruluşunda Fransız askerî uzmanlar yer alıyor. Zaten malumunuzdur, Sultan Selim, Napolyon'la Fransızca yazışabilecek kadar iyi derecede Fransızca biliyordu. Sultanın dil bilmesinin Fransızların Osmanlı topraklarında bulunmasında önemli rol oynaması yadsınamaz. Şimdi bir soru soralım, niçin bu kadar çok Fransız askerî uzmanı Osmanlı payitahtında çalışıyor? Nasıl oluyor da kendilerine yabancı ve lisanını dahi bilmedikleri bir ülkede askerî alanda gelişmelere katkı sağlıyorlar, askerî teknik okulların kuruluşunda yer alıyorlar? Yanıtı şöyle, 1789 Fransız ihtilâli toplumda çok geniş değişimlere sebebiyet verdi. Fransa'da bürokrasi ve ordu mensubu pek çok birey işini kaybetti. Fırsatı iyi değerlendiren Osmanlı yönetimi özellikle askerî alanda uzmanlaşmış kişileri İstanbul'a davet etti, uzmanlıklarından yararlanma yolunu seçti. Fransızlara karşı duyulan ilgi, sebepsiz değil. İhtilâlden sonra Fransa'da ortaya çıkan ekonomik kriz ve doğurduğu işsizlik bunun başlıca sebebi. Osmanlı imparatorluğu, özellikle İstanbul, tam bu anlamda ciddi bir işveren konumunda. Yani müthiş bir tesadüf. Nizam-ı Cedid ordusunu dizayn edecek Fransız uzmanları normalde para verip getirmeye karar verseniz, ya kariyerlerini sekteye uğratmak istemediklerinden gelmezler yani getiremezsiniz, ya da çok pahalıya mal olur.

Tarihçilerimiz tarafından Fransızların işe alındıkları yerler vb konularında yeterince çalışma yapılmamış, detayları incelenmemiş. Aslında bu alanda anlatılacaklar fazlasıyla detaylı, ancak, bugünkü konumuzla doğrudan ilintili olmadığı için bunları hızlı geçiyorum.

Şimdi biraz da Sultan II. Mahmud'un saltanat yıllarına gelelim...II. Mahmud 1808 yılında tahta çıkıyor. Merkezî otoriteyi devam ettirme adına "aynı yıl âyan ile sened-i ittifak" imzalanıyor. Bazı tarihçiler bu anlaşmayı ilk anayasa, ilk hukuki belge diye yorumluyorlar. Bu söylem bence biraz zorlama. Ben Sened-i İttifak'ın, devletin finansman olarak düştüğü aciz durumdan kurtulabilmek için âyan ile yaptığı zoraki bir anlaşma olduğunu düşünüyorum. Dönem, tarihî açıdan gayet ilginç bir süreç aslında. İkinci Mahmud Osmanlı Hânedanının hayatta kalmış son erkek üyesi ve tahtın tek varisi, başka kimse yok. Yeniçeri isyanı sonrası toplumdaki gerginlik had safhada. Yeniçeriler 1808 yılı Kasım ayında sadrazam konumundaki Alemdar Mustafa Paşa'nın konağına saldırarak kendisini katlediyor. Sultan Mahmud ordu içinden üst düzeyde en önemli desteğini kaybediyor ve tek başına kalıyor. Hatta Sened-i İttifak'ı imzalamak sultanın o kadar ağrına gidiyor ki o kızgınlıkla anlaşma metnini hırsla şömineye attığı söyleniyor. Metnin orijinalinin bu yüzden elimizde olmadığı belirtiliyor. Zaten bu anlaşmaya âyan da pek uymuyor, "Tabii efendim, vergimizi veririz..." gibi laflar ediyor, ama sonuçta vergileri devlete vermiyor, kendi ceplerine atıyorlar. Bu arada, hatırlayalım, Mısır Valisi olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı kendi başına yönetmeye başlıyor. Biliyor ki Osmanlı'nın elinde Mısır'a gidip onu alt edecek ya da cezalandıracak bir askerî yapı yok artık. Durum o derece vahim. Kavalalı'nın bu hareketi diğer âyanlara örnek teşkil ediyor, onları devlet otoritesine karşı cesaretlendiriyor ve bir süre sonra yükümlülüklerini yerine getirmez oluyorlar.

Şimdi de Sultan Mahmut dönemi eğitim konusuna gelmek istiyorum... II. Mahmut'un 1824 tarihli hayli dikkat çekici bir fermanı var. İlköğretimi mecburi hâle getiren bir ferman. Bildiğimiz kadarıyla ilköğretimi zorunlu hâle getiren böyle bir fermanın modern dünyada eşi benzeri yok. Ancak, araştırmacılar tarafından biraz da yanlış anlaşılmış bir fermandan söz ediyorum. Fermanın kendisini dikkatli okuyunca, şunu görüyoruz: Aslında ilköğretimi mecburi hâle getirmek yönetimin ilk önceliği değil. Zira memlekette ciddi bir 'çocuk işçi sorunu' var. Çocuklar çok düşük ücretlerle çalıştırıldığı için, evli barklı koca koca adamlar iş bulamıyorlar. Şikâyetler günden güne artmakta. Bu ferman mealen diyor ki, "Eğer 12 yaşına kadar bir çocuğu bir yerde çalışırken bulursak ya da yakalarsak önce anne babayı bundan sorumlu tutarız, sonrasında imam, muhtar, ve ardından o mesleğin kethüdası çocuğun çalışmasından sorumlu tutulur, hepsi sorumlulukları ölçüsünde cezalandırılır." Mesaj çok net. Aslında çocuğun okula gidip gitmemesi önemli değil, çalışıyor olmaması önemli! Toplumsal bir sorunu, yani çocuk işçi sorununu ilk eğitimi mecburi hâle getirerek çözüm yoluna gidiliyor. Peki, fermanın yasaklarına uyuluyor mu? Uyulmuyor elbette, çocuklar okula gitmek yerine çalıştırılmaya devam ediliyor.

Gelelim Vaka-i Hayriye'ye... Sultan Mahmud'un tahta çıkış tarihi olan 1808'den Vaka-i Hayriye olarak tanımlanan olaya, 1826'ya kadar tamı tamına 18 yıl boyunca, tabiri caizse Osmanlı'da yaprak kıpırdamıyor. III. Selim'in başlattığı reformlar çoktan terk edilmiş, yerine yenileri başlatılmamış. Belirtilen yıllar Yeniçerilerin dominant baskısı altında bir anlamda devlet yönetiminin esir alındığı yıllar. Zaten uzun yıllardır Yeniçerilerin maaşları doğru dürüst ödenemiyor, zira devletin geliri hatırı sayılır oranda azalmış ve eldekilerle idare yoluna gidilmiş. Bu durumda yapacak fazla bir şey yok. 18. yüzyılın sonunda yeni bir uygulama başlatılarak Yeniçerilere kışlaları dışında zanaatlarını icra ederek aldıkları cüzi miktardaki aylık maaşlarını takviye etmeleri imkânı sağlanmış. Hem gelirlerine katkı sağlamalarına müsaade edilmiş, hem de ticarî hayata katkıları sağlanmış. Yorgancıdan nalıncıya, demirciden marangoza pek çok iş kolunda faaliyet gösterebilmelerinin önü açılmış. Teoride çok makul gözükten uygulama zaman içinde halka zulme dönüşüyor. Çünkü her Yeniçeri askeri gidip edebiyetle zanaatını icra etmiyor. Bir kısmı daha kolay ekonomik çözümleri tercih ediyor ve zaten ciddi idarî sorunların yaşandığı dönemlerde verilen izinler silâh zoruyla adam kaçırma, haraç, rüşvet gibi halka zulüm içeren eylemlere dönüşüyor.

Anarşi ortamına halkın tepkisi giderek artıyor, bu tür olaylar artık had safhaya geliyor ve devlet içindeki bu başıbozukluğa bir son vermek gerekiyor. İşte, 1826'da Vaka-i Hayriye bu koşullar içinde gerçekleşiyor. Dikkatinizi kullanılan terminolojiye çekmek isterim, Vaka-i Hayriye... Günümüze aktarımıyla Hayırlı Vak'a. Olayın detaylarını paylaşarak, ne kadar 'hayırlı' olduğunu göstermeye çalışacağım. Haziran 1826'da Yeniçeriler isyan ediyor, aslında ordu provoke ediliyor, kasten isyana teşvik ediliyor. Buna zaten teşne olan, özgüveni yüksek Yeniçeriler kolayca tuzağa düşüyorlar. Okmeydanı sırtlarında isyan sembolü olan kazan devriliyor, ellerinde yay, ok gibi silâhlarıyla biraz da 'yaylana yaylana', Aksaray üzerinden Topkapı Sarayına doğru yürüyüşe geçiyorlar. Kendilerince, muhtemelen, Sultanı şöyle bir

232

korukutup, hem maaşlarına zam, hem biraz hediye kabilinden şeyler, biraz da güçlerini gösterip dönecekler. Ama o kadar kendilerinden, güçlerinden emin, o kadar dağınıklar ki... İsyancılar Aksaray taraflarına ulaştığında, gizlice hazırlanmış olan birlikler Yeniçerilere saldırıya başlıyorlar. Böyle bir karşı koyuş hiç beklenmiyor ve Yeniçeriler büyük şaşkınlık içinde bozguna uğruyorlar, kaçmaya başlıyorlar. Operasyon tam bir katliama dönüşüyor. Belki de olayların seyrini değiştiren ve en beklenmeyen unsuru halkın da isyana karşı gelerek Sultanın tarafına katılmasıdır. Öldürmeler aylar sürüyor. Hatta yüzlerce Yeniçeri canlarını kurtarmak için Belgrat Ormanlarına sığınıyor, onları öldürmek, yok etmek için orman yakılıyor. Olaylar o derece büyük. O kadar kin birikmiş ya da kızgınlık birikmiş ki, bazı yerlerde, meselâ Edirnekapı'da, Savaklar yokuşunda, Yeniçerilerin mezarları dahi harab ediliyor. Kültürümüzde mezar kutsal addedilmesine rağmen bu yapıyor, daha önce yapılmamış şeyler yapıyor. O derece büyük nefret oluşmuş. Çok vahim bir olay!.. Bildiğim kadıyla, tarihte kendi ordusunu imha eden bir başka devlet yok. Toplumun algısını yönetmek için böylesi katliamların yaşandığı bir döneme belli ki 'hayırlı vak'a' tanımlaması kasten verilmiş. Balkanlarda 'Vak'a-i Şer'iyye' olarak da anılan katlin hemen ardından II. Mahmut yeni bir ordu tesisine girişiyor. Modern bir ordu yapılanmasında çağdaşları nasıl şekillenmiş ise öyle tasarlanan ve tamamen Fransız askerî uzmanların elinden çıkma yeni ordu, rütbeleri, askerî bölümlenmeleri, giyimi, eğitimi, iaşesi ve akla gelebilecek her şeyiyle inşa edilen ordunun adı 'Asakir-i Mansure-i Muhammediye'. Geçmişe ait, geleneğe dair, yani Yeniçeriye iz olabilecek bütün her şey terkediliyor, yok ediliyor. Ne anlama geliyor 'Hazreti Muhammed'in Muzaffer Askerleri'? İsimlendirmeye dikkat ediniz; 'Hazreti Muhammed'in Muzaffer Askerleri'. Yeni orduya verilen ad, aslında bir PR çalışması, tamamen algı yönetimi. Yani binlercesi öldürülmüş Yeniçerilerin, tarumar edilmiş bir ordunun imhası vakası, 'hayırlı bir vakia': kimin için hayırlı olduğu elbette tartışmalı bir vaka. Yeni ordu kurulurken toplumdan gelebilecek olası itirazları, tepkileri bu isimlendirme ile bertaraf etme amacı da güdüyor. Demek istediğim, toplum algısının yönetimi epey geçmişe dayanıyor. Aynı zamanda, her iki PR çalışması da son derece başarılı ve bugüne kadar tarihçiler tarafından da sıklıkla kullanılıyor.

Sultan Mahmud'un tahta çıkış tarihi olan 1808 ile yeni ordunun kurulduğu 1826 yılına kadar modernleşme ve reform adına fazla bir şey yapılmıyor. Çünkü çok ciddi direniş ve muhalefet var demiştik. Muhalefet, iki kanaldan geliyor. Birincisi, askerî ve eli silâhlı muhalefet. Birilerinin elinde silâh varsa biraz dikkatli olmak gerek. III. Selim örneği bir fikir vermeye yetecektir, kötü gidişata son vermek için uygulamaya çabaladığı reformların bedelini hayatıyla ödemişti. Diğer muhalefet türü özellikle askerî muhalefetin kanadı kırıldıktan sonra dozu gittikçe artan ve çok daha tehlikeli bir muhalefet. Bir diğer ifadeyle, silâhlı muhalefet 1826'da başarılı bir şekilde yok edildi, yeni ordu kuruldu, ama çok daha tehlikelisi orta yerde kaldı. Tahmin edebilir misiniz? O da dinin bir 'silâh', 'muhalefet silâhı' olarak kullanılması. Dinin kendisi değil, yanlış anlaşılmasın. Ne yapılıyor? Gerçekleştirilmek istenen yeniliklere "bu dine uygun değildir!" söylemiyle karşı çıkıyor. Yeniliklerin dine mugayir olmadığını anlatmak için 50 yıl lüzum, o da anlatılabilirse tabii.

O yüzden II. Mahmut ve kadroları bu tür muhalefete karşı stratejik taktikler geliştirmek zorunda kalıyor. Şöyle ki, vakıfların tüm gelirleri yüzyıllardır ilmiye sınıfının kontrolü altına verilmişti. Devlet bütçelemesinden ayrı olarak tüm hesaplamaları ve harcamaları kendileri kontrol ediyorlardı. Bir diğer ifadeyle vakıfların bütün gelirlerini devlet hazinesi görmüyordu, ilmiye sınıfı kendi içinde idare ediyordu. İلميye sınıfı tarafından, yani ülemeden gelecek olan muhalefeti önlemek adına onların finansal gücünü kesmek için "Evkaf Nezareti" kuruluyor. Tüm vakıf gelirleri Hazine-i hümayuna aktarılıyor ve gelirler üzerinde tam kontrol sağlanıyor. İلميye verilen mesaj, "Harcamalarımız için bütçelemenizi yapınız, buradan, Hazineden talep ediniz!". Zaman içinde bütçe kısıtlamaları vb sebeplerle ilmiye sınıfı gittikçe zayıflatılıyor. Muhalefet, zaman zaman işbirliği içine girdiği Yeniçerilerin yok edilmesiyle askerî gücünü, finansal gelirleri kesilen ve giderek zayıflayan ilmiye ile gücünü ciddi oranda yitiriyor. Ancak, yukarıda anlatılanlar sadece Osmanlı devletine has gelişmeler değil. Çeyrek yüzyıl öncesinde Fransa'da da hemen hemen aynısı yaşanıyor. Özellikle de 1789 ihtilâlinin ardından devlet otoritesinin yeniden tesisi için benzer kararlar alınıyor ve başarıyla uygulanıyor. Eğer soru gelirse ileride bu konuyu daha detaylı anlatabilirim. Tüm bunlar olurken Osmanlı yönetiminin yaşadığı en müthiş travmalardan bir tanesi Yunan isyanı. Payitahta yakın mesafede olan Yunanistan'ın isyan sonrası bağımsızlığını ilan etmesi ve hemen ertesinde uluslararası camia tarafından kabul görmesi Osmanlıda muazzam bir travma etkisi yaratıyor. O yüzden, özellikle, Dışişleri'nin belkemiği olan Tercüme Odası çalışanlarının çoğu Rum olduğu için lağvediliyor. Osmanlı imparatorluğu içinde 'korunaklı' hayat sürdüren Rumlar isyanın ve bağımsızlığın bedelini çok ağır ödüyorlar. Memlekette sanki bütün Rumlar işbirlikçiymiş, Yunanistan'ın bağımsızlığına rolleri, destekleri varmış gibi algılanıyor, maalesef böyle bir hava oluşuyor ve ciddi sorunlar yaşıyorlar, ağır bedeller ödüyorlar.

Önemli de olsa bazı detayları atlayıp asıl konumuzla devam edeyim. Zira, anlatacak daha çok fazla ilgili alan var ve sizleri detaylarla sıkmak istemiyorum.

Ordu kurmak ziyadesiyle pahalı. Ayrıca, binlerce insanı bir arada yaşatırken çok ciddi sorunlar ortaya çıkıyor. Öyleki, talim esnasında ya da savaş alanında ufak bir yaralanma tedavi edilmezse o kadar yatırım yapılan asker ya da subay ölebiliyor. Askerî topluluklar salgın hastalıkların hızla yayıldığı ve tıbbı en fazla ihtiyaç duyulan yerlerden biri. II. Mahmud 1828'de, "Mekteb-i Tıbbiye'yi" kurduruyor. Ve yine Fransızlar iş başında görülüyor: Mekteb-i Tıbbiye'yi Fransa'dan gelen tıp uzmanları kuruyor. Mektebin eğitim dili Fransızca. Sultan Mahmud'un okulun açılışında yaptığı konuşması çok önemlidir. Metni internet ortamında da kolayca bulabilirsiniz, istenirse ben de size e-mail'le gönderebilirim. Sultan Mahmud Mekteb-i Tıbbiye'nin açılış konuşmasında şunu söylüyor, "Bizim lisanımızda ve bizim kitaplarımızda fenn-i tıp yok mudur ki ecnebi lisanı üzere okumaklığı ihtiyar edelim?". Kendi sorduğu bu önemli soruya yanıt olarak da diyor ki, "*Vakıa fenni tıbbıa aîd bizde pek çok kitap mevcut olup iptida Avrupahılar dahi fenni tababeti bu kitapların tercüme ve talimiyle ahz ve telâkki eylediler. Lakin işbu kitapların esası Arapça yazılmış ve bir zamandan beri ülemayı İslâmiye taraflarından mütalaasına ve tederrüs ve tederisine râğbet ve itina olunmadığından ve reft*

refte istilahat-ı fenni layikiyle bilen adamlarımız da azaldığı cihetle bu kitaplar metruk hükmünde kalmış olduğundan onların mütalasiyle uğraşıp fenni tıbbi tamamıyla asıl lisanımız olan Türkçeye nakletmek şimdi hem bir çok tekkellüfat ihtiyarına ve hem de uzun zamanlara muhtaçtır...” Sözlerine devamla, “... Diğer taraftan dahi fenni tıbbi kâmilten lisanımıza alıp kütübü lâzimesini Türkçe tedvine sa'y ve ikdam etmeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenni tıbbi öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır...” diyor. Çok güzel bir konuşma, ancak maalesef Sultan okulun dilinin Türkçe olduğunu göremeden vefat ediyor. Okul uzun yıllar öğretime Fransızca devam ediyor; eğitim tercümanlar aracılığıyla yapılıyor.

Burada, Tıbhane-i Amire içinde eğitime devam eden Cerrahhâne gibi önemli bir birimden söz etmezsek olmaz. Cerrahhâne aslında ameliyat yapmak üzere doktorları eğitiyor ve konuşmama özellikle dahil ettim. Çünkü 1820 ve 1830'lu yıllarda Avrupa'da kadavra üzerinde eğitim almak tam bir tabu, neredeyse imkânsız. Hatta Charles Dickens ve diğerlerinin romanlarını okursanız bilirsiniz, karakter olarak 'mezar kazıcılar - grave diggers' vardır. Aslında 'mezar kazıcıları' ne yapıyorlar biliyor musunuz? Tıp öğrencilerinin eğitimlerini tamamlayabilmek için kadavraya ihtiyacı var. Mezar kazıcıları mezarlığa gömülen naaşları gece yarısı çıkarıp bu öğrencilere para karşılığı satıyorlar. Böyle bir sektör oluşmuş. İstanbul'da Cerrahhane'de, böyle bir tabu yok. Daha muhafazakâr olduğunu düşündüğünüz, bu tür şeylere daha kapalı olacağını tahmin edeceğimiz bir 'Doğu ülkesi'nde bu tür bir sıkıntı yok. Öğrencilerin öğrenimlerini sürdürebileceği bol miktarda kadavra var ve öğrenciler bilfiil kadavra üzerinde çalışıyorlar. O yüzden, İstanbul'un, bu okul açıldıktan sonra, Cerrahhane sayesinde, Avrupa'daki tıp öğrencilerinin cazibe merkezi hâline geldiği; yüzlerce tıp öğrencisi eğitim almak için İstanbul'a seyahat ettiği bilgisi var. Ne kadar ilginç!

1831 yılında devlet nezdinde yapılan bürokratik değişiklikleri kitlelere duyurmak, yalan yanlış haberlerin, dedikoduların önüne geçmeye çalışmak üzere Takvim-i Vekayi isminde ilk resmî gazete çıkarılıyor. 1832'de ilk kez Paris ve Viyana gibi Avrupa şehirlerine eğitim amaçlı öğrenciler gönderiliyor. Biraz da gecikmiş bir program, proje olduğu söylenebilir. Zira, bu bölgeden 1800'lü yılların başında ilk kez Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'dan bir grup öğrenciyi yurt dışına askerî okullarda okumak üzere gönderiyor. Sultan Mahmud tahta çıktığı 1808 tarihinden, yeni ordunun kurulduğu 1826'ya kadar dışarıya öğrenci gönderilmesi zaten düşünülemezdi bile. Ancak, bir diğer bakış açısına göre de yurt dışına öğrenci göndermek de dahil pek çok yeniliğin gerçekleştirilememesinin başlıca sebebi, “Kavalalı taklit ediliyor!...” eleştirisiyle karşılaşmamak olabilir. Dışarıya okumaya öğrenci gönderilmesi için en uygun ortam olmasına rağmen Sultan Mahmud, halkın tepkisini de hesaba katarak sadece askerî okul öğrencilerinin gönderilmesini şart koşuyor. Sanki askerî mektepteki öğrenciler halk çocuğu değil!... Öğrenciler grup grup gönderiliyorlar ve eğitimlerini başarıyla tamamlayıp dönüyorlar. Ancak, yöneticiler yurt dışında okuyan öğrenciler her daim kaygılı! Bu öğrencilerin Avrupa'da 'efkar-ı muzurra' yani 'zararlı fikirler' ile tanışıp geri dönmelerinden endişe ediliyor. Kastedilen fikirler, Fransız ihtilâlinin yaymaya başladığı yeni düşünceler.

Bu düşüncelerle Paris'te Mekteb-i Osmani adında bir okul açıyorlar. İstanbul'dan gönderdikleri öğrenciler Paris'te yine İstanbul'dan giden hocalarla dersler görüyorlar. Tamamı burslu okutulan öğrenciler sıkı bir disiplin altında ve Fransız cafe'lere gidip oturmasına dahi izin yok. Mekteb-i Osmani 1860'larda kapatılıyor. Sultan II. Mahmut'un en büyük başarısı, tabii, devlet yapısını...

Vasfi Kösebey: O okul 1860'ta açılıyor.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Hayır, okul 1830'lardan sonra açılıyor, tam açılış tarihi elimizde yok. 1860'lardan sonra da yok oluyor, yani bir şekilde resmî kayıtlardan düşüyor.

Vasfi Kösebey: Japonlardan önce yapılıyor yani. Japonlar da aynı şeyi yapıyorlar da, onun için söyledim.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: 1830'lar devlet bürokrasisinde merkezleşme enin gerçekleştiği yıllar. "Dâhiliye Nezareti" kuruluyor, "Hariciye Nezareti" kuruluyor, birçoğu Tanzimat döneminde de devam edecek onlarca meclis kuruluyor. Bunların içinde "Meclis-i Vâlâ" en önemlilerinden biri. Bürokrasinin yeniden yapılanması açısından kayda değer gelişmeler yaşanıyor. Yeni yapılanmalar devlet işleyişinde branşlaşmayı, uzmanlaşmayı ön plana çıkarıyor, bürokraside iç akışın daha etkili olmasını sağlıyor. Ama birtakım başka problemler ortaya çıkıyor. Meclislerde, nezaretlerde vazifelendirilecek yetişmiş memur sayısı çok az. Dolayısıyla acilen eğitime el atmak zorunda kalıyorlar. Medrese eğitimi bu yeni bürokratik yapıya göre tasavvur edilmiş değil. Yapısı itibariyle medrese eğitiminde süreç 10, 20 yıl gibi uzun yıllara yayılmış... Hayat boyu öğrenim gibi de düşünülebilir. Yeni kurulan nezaretlerin her birinin işleyiş kurallarını düzenleyen nizamnâmeleri var. Detaylarıyla işleyişi belirten nizamnâmeleri biran önce okuyup, anlayıp, daha da önemlisi eksiksiz uygulayabilecek devlet memurlarına acil ihtiyaç duyuluyor. Bir diğer ifadeyle, eğitim sisteminin ortaya çıkan yeni duruma göre insan yetiştirmesi gerekli. Bu vesileyle, 1830'ların sonunda (1838'de) biri Sultan Ahmet Camii'nin yanında, diğeri Süleymaniye'de, iki okul açılıyor. Birinin adı "Mekteb-i Ulum-ı Edebiye," diğeri "Mekteb-i Maarif-i Adli." Bu okullar eğitim tarihimizde ilk Rüşdiye mekteplerinden sayılmaktadır. Her iki mektep de Rüşdiye seviyesinde, çünkü ilköğretim hâlâ ilmiyenin kontrolünde ve belirtilen tarihlerde oraya el atıp tepki görmek istenmiyor. Bazı Osmanlıcaya fazla hâkim olmayan tarihçiler, Mekteb-i Maarif-i Adli adlı okulu adliyeye hukuk alanında uzman memur yetiştiren okul gibi tanımlıyorlar, ancak, doğru değil...

Mehmet Şadi Polat: Orta okul seviyesinde!..

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet. Orta okul seviyesinde, ama adalete adliyeye memur yetiştirmek üzere kurulmuş bir okul değil. 'Adli' Sultan II. Mahmud'un mâhıslası, bu yüzden bu isim veriliyor. İki okul da bildiğimiz orta okul seviyesinde okullar.

Sizlerle önemli bir tespiti paylaşmak istiyorum. Üzerinde fazla durulmamış, belki de gözlerden kaçmış bir tespit. II. Mahmud, başarıyla uyguladığı bürokratik reformlarla, değişikliklerle, Osmanlı'da ilk kez - dünyada da muhtemelen ilk kez, ama dünyayı işe karıştırmayalım, Avrupa'da kesin öyle 'anayasal sultanlığı - constitutional sultanate' oluşturuyor. Avrupa'da kral otoritesinden biraz yetki koparabilmek için pek çok hayat feda edilmek zorunda kalınıyor. Oysa II. Mahmud, yetkisini meclislere ve nezaretlere devrediyor, onlara delege ediyor. Yakın tarihimizin şekillenmesi açısından gayet önemli ve maalesef üzerinde fazla durulmamış bir konu. Bilerek ve isteyerek yapıyor bunu. Her bir meclisin ve nezaretin kendi alan, yetki ve sorumlulukları var. Hâlbuki sultan otoritesi itibariyle sorgulanan bir konumda değil, o bir muktedir, iktidarda kendisinin bir rakibi yok, yetkilerini paylaşması için bir zorlama hatta alttan gelen bir talep dahi yok!

1830'ların bürokratik merkezileşmesi içinde en önemli kurumlardan birisi de "Meclis-i Umur-ı Nafia" adıyla kuruluyor ve daha sonra nezarete dönüşüyor - Umur-ı Nafia Nezaretine. Ne anlama geldiğini biliyor musunuz? Yararlı İşler Bakanlığı. Harika bir isimlendirme. Böyle bir bakanlık adı olur mu diye merak ediyordum; sonradan öğrendim ki Batı'da da örnekleri varmış. Bu bakanlık kamu alanında halka yararlı her türlü işten sorumlu bir kurum; yol yapıyor, su getiriyor, su kanallarını temiz tutuyor, bataklıkları kurutuyor... Yani ne kadar yararlı iş varsa. Ve bunun için de...

Mehmet Şadi Polat: Karayolları'na hâlâ Anadolu'da Nafia derler.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii, aynen... Nezarete dönüştükten sonra alt birim olarak eğitim işleriyle ilgilenilmesi için ders vekâleti ihdas ediliyor ve okullarla o birim ilgileniyor. Dikkat ediniz, medreselerin varlığı bir yerde devam ediyor, ona karşılmıyor, yeni kurulan iki Rüşdiye bu birimin çalışma alanı kapsamında. Sultan Mahmud'un ani vefatından sonra Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı olarak da bilinen "Gülhane Hatt-ı Hümayun'u" ilan ediliyor. Yakın tarihimizde her daim referans gösterilen bir dönemin başlangıcını resmî olarak belirten çok önemli bir ferman. Tanzimat döneminin üç mimarı var; Mustafa Reşit Paşa, Fuat Paşa ve Âli Paşa - Ali değil, Âli Paşa. Onu daha sonra kendisini Mekteb-i Sultanî Müdürü olarak da göreceğiz. Tanzimat fermanı niçin bu kadar önemli? Fermanın belki de en önemli özelliği ve ilginçliği Topkapı sarayının bahçesi Gülhane'de büyük bir tören ile teker teker davet edilen büyükelçiler ve yabancı misyon şefleri (Avrupa'dan davet edilen üst düzey bürokratların da çağırıldığını biliyoruz) önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunması. İlk kez bir ferman, yani resmî bir belge, davetli yabancılar önünde okunup ilan ediliyor. Osmanlı bürokrasisi neden böyle yapıyor, kendi iç işlerini doğrudan ilgilendiren bir konuyu bu şekilde duyurma gereği duyuyor? Tanzimat Fermanı neyi hedefliyor, içeriğinde ne var? Aslında ferman fazla bir şey söylemiyor. Perdeye yansıttığım görseline bakarsanız, kalabalık kelime grupları görürsünüz ancak içerik açısından fazla detay bulamazsınız. Metnin çoğunluğu 'lâfi gûzaf'. Önemli ifadeler elbette var, meselâ şu cümle fermanı özetler nitelikte; "Ben" diyor, "Tebaamın can, mal ve namusunu koruyacağım." Sağ olsun, tarihçilerimizin çoğu merak edip metni okuma zahmetine

katlanmadığı için bunu, ikincil kaynaklardan, teyid etmedikleri bilgileri aktarıp, yorum yaparlar ve bu fermana bol miktarda gerçekle bağdaşmayan bilgiler atfederler. Oysa, fermanın özeti, kısaca, “Ben, tebaamın can, mal ve şerefini, namusunu koruyacağım.”

Peki, Osmanlı ülkesi sınırları içinde yaşayanlar, yani Osmanlı tebaasının ‘can güvenliği’ sorunu mu var? Malları güvencede değil mi? Osmanlı tebaasının şeref ve namusuna tasallut mu ediliyor? Olur olmaz yerde öldürülüyor, malları gasp mı ediliyor? Elbette değil. Böyle olsa toplumsal sosyolojiye aykırı bir durum yaratırdı. Bu üç temel yaşama hakkının korunacağına resmen duyurulması aslında üç Tanzimat mimarının hayatını korumak, yani ferman, uygulamasını yapacakları reformlardan dolayı hayatlarına kastedilmesini önlemenin resmî garanti belgesidir. Aynı zamanda Batı’ya da mesaj gönderiyor ve diyor ki, “Biz artık modernleşme sürecine resmen dahil olduk ve bu süreç bizim devlet politikamızdır, yönümüz bu tarafadır.” O yüzden Tanzimat günümüzde dahi eleştirilerin hedefi olur, kurumlarıyla, reformlarıyla kimi zaman yerden yere vurulur. Ferman aynı zamanda tebaadan hiç kimsenin yargısız, mahkemelere çıkarılmadan, mesnetsiz suç atfedilerek cezalandırılmayacağını da belirtiyor, padişah da dâhil, kimsenin yargısız infaz yetkisi bulunmuyor. Tanzimat dönemi diye adlandırdığımız 1839-1876 yılları arasında iki Sultanımız iktidarda, biri Sultan Abdülmecid, diğeri Sultan Abdülaziz. Bu iki Sultana rağmen ilan edilen fermana atfen dönem Tanzimat dönemi olarak anılır. Ferman, öngörülen (ve sonrasında uygulanmasına girişilen) değişimler açısından bir devre adını verecek kadar önemlidir.

Ben biraz hızlanıyorum, soru-cevaba da yer kalsın istiyorum.

Sultan Abdülmecid, 1844’te Babıali’ye ziyaretinde, Tanzimat’ın ilanından bu yana askerî alan hariç doğru dürüst gelişmeler yaşanmadığından şikâyetle hemen harekete geçilmesi ve reformların süratle gerçekleştirilmesini talep eder. Epey sert bir konuşma yapar. Bu uyarının ardından, hemen Meclis-i Muvakkat, yani Geçici Meclis adında bir meclis oluşturuluyor. İlmiye, Askeriye ve Kalemiye üst düzey bürokratlarından oluşan bu meclis sıkı bir çalışmanın ardından hükümete Mart ayında bir rapor sunar. Meclisi Muvakkat, reformların gerçekleştirilmesi için yeni kurulan ve kurulacak olan nezaret ve meclislere eğitimli memur ihtiyacının öneminden hareketle, raporunu eğitim işlerinin yeniden düzenlenmesi üzerine bina ediyor. Okulların mekatib-i ibtidaiye, mekatib-i rüşdiye ve mekatib-i idadiye olarak üç seviyede düzenlenmesini, ayrıca ileriki yıllarda ulûm-u âliye, yani yüksek ilimlerin öğreniminin yapılacağı bir Darülfünun tesisini öneriyor. Bir de, eğitim işlerinin ‘Muvakkat’, ‘Geçici’ meclislerle değil, bu meseleleri daimi olarak iş yapacak meclislerle yapılması gerektiğinin altı çiziliyor. Rapor hükümet tarafından tümüyle kabul ediliyor ve hemen uygulamaya giriliyor. Çocukların eğitiminin üç seviyede düzenlenmesi modern eğitim yapısına son derece uygun. Bilindiği üzere, medrese sistemi daha farklı eğitim usulleri üzerine kurgulanmış, yani okutulan kitaba ve onun zorluk derecesine göre sınıflar/dereceler oluşuyor. Dolayısıyla, okunulan kitabın zorluk derecesine göre bir sınıfta 12 yaşında çocuk da olabilir, 32 yaşında bir adam da olabilir, 42 yaşında biri de olabilir, yani yaş eğitim kademelerini belirlemiyor. Oysa yeni eğitim kurgusunda, Avrupa’daki

benzerleri ile aynı doğrultuda, çocuklar yaşlarına göre zorluk derecesi artan bir müfredata tâbiler.

Bir diğer sorunlu alan da, yeni eğitim usul ve esaslarına göre eğitimcilerin biran önce yetiştirilmesi olarak ortaya çıkıyor. 1848'de "Darülmualimin – Erkek Öğretmen Yetiştirme Okulu" - kuruluyor, burslar veriliyor, öğrenciler nihari ve leyli (yatılı) olarak alınıyor. Tüm sunulan imkânlarla karşılık öne sürülen en önemli şart mezun olanların öğretmen olarak atandıkları bölgelere mutlaka gitmeleri. Yani "Efendim, Erzurum bana çok uzak, gitmem!..." diyemezsiniz. Yeni kurulan okullara kitap hazırlanması birincil hedef ve 1852'de "Encümen-i Daniş" kuruluyor. Dâhili azaları zamanın münevverleri arasından teşekkül ederken, harici azaları Avrupa'nın alanlarında isim sahibi isimleri arasından oluşturuluyor. Meselâ, Hammer meşhur tarihini orada yazıyor, çok başarılı işler yapıyor. "İslâhat Fermanı"nın ilan edildiği 1856'ya gelindiğinde çok farklı bir dünyayla karşılaşılıyor. Dış ülkelerin de baskısıyla, biraz da mecburi olarak ilan edilmiş bu ferman ile Müslümanlar ile Gayrimüslimler eşit hâle getiriliyor. Bundan sonraki iki yılda çok önemli değişiklikler meydana geliyor: 1857'de "Meclis-i Muhtelit", yani Gayrimüslim unsurların temsilcileri ile Müslüman temsilcilerinin çocukların eğitim işlerinden sorumlu olduğu, bu alandaki kararların alındığı 'Karma Meclis' kuruluyor. Zira, İslâhat Fermanı ardından yapılan bürokratik düzenlemeler eğitim işlerini Gayrimüslim cemaatlerin belirlemesine imkân verdi. Meselâ, Ortodoks Ermeni Kilisesi, kendi cemaatinin çocuklarını Ortodoksluğa uygun bir şekilde ve Ermeni dilinde eğitim düzenlemeleri yapabilir hâle geldi. Aynı şekilde, Yahudi cemaati çocukları İbrani dilinde ve kendi inançları dahilinde ya da Rum Katolik kilisesi aynı doğrultuda eğitimlerini düzenleyebilir oldu. Bu çok ilginç bir düzenleme. Ben belgeleri bizzat çalıştığım için biliyorum; bu yeni uygulamalara Müslümanların tepki göstermesi beklenirken, pek çok Gayrimüslim Babıali'ye dilekçe yazarak resmen şikâyetle bulunuyor. Şikâyetler genellikle, eğitim işlerinin Kilise ve Sineoglara verilmesinin yarattığı rahatsızlıklardan kaynaklanıyor. Gayrimüslim olmasına rağmen o kadar da dindar olmayanlar veya eğitim işlerinin tamamıyla dinî kurumlara bırakılmasına karşı çıkanlar şikâyetlerini dillendiriyorlar. Düzenleme tepki alıyor, ama beklenen kesimden değil uygulamaya sevinmesi gerekenler tarafından geliyor.

1858'de "Toprak Kanunnamesi" yayınlanarak Osmanlı tarihinde ilk kez özel mülkiyetin önü açılıyor. Aynı yıl müsadere resmen kanun olarak ilga ediliyor. Eğer soru gelirse bu iki alanda da daha fazla bilgi verebilirim.

Eğitim işleri her türlü finans ve mekân zorluklarına rağmen devam etti. 1857'de Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla eğitim işleri daha istikrarlı şekilde yürütülmeye başlandı. 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi başlığıyla çok önemli bir genelge yayınlandı ve eğitim işleri yeniden, çok detaylı bir şekilde organize edildi. Belli ki, 500 kûsur maddeden oluşan bu nizamnâmenin her bir maddesi üzerinde uzun süre çalışılmış. Nizamnâmeye göre okullar iki kısma ayrılıyor: "Medaris-i Umumiye

ettiği okullar ve Medaris-i Hususiye, yani özel okullar, Gayrimüslim cemaatlerin kurduğu, finansmanını yaptığı okullar. Hatırlayalım, 1857'de Meclis-i Muhtelit'in kurulmasıyla Gayrimüslim cemaatlere kendi inanç ve dillerine göre okul açma müsaadesi verilmiş, Gayrimüslim tebaa arasında rahatsızlığa ve Müslümanlar arasında tepkilere sebep olmuştu. Müslüman tebaa, bu uygulamanın devlette zafiyete yol açacağı görüşündeydi ve karara karşı çıkıyordu. Bu yeni nizamname ile mekatibi hususiyenin de müfredatının hazırlanması Maarif Nezaretine verildi ve tepkilere dindirilmeye çalışıldı. Bir diğer ifadeyle, cemaatlerin kendi finansmanı ile oluşturduğu okullar, müfredatı üzerinde tam kontrol sağlanarak bir anlamda devletleştirildi.

Vasfi Kösebey: Okulların yönetimi tamamı bizde.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet, okulların kontrolü Maarif Nezaretinde. Maarif Nezareti de 1857'de kuruluyor. Abdurrahman Sami Paşa ilk Bakan. Müfredatı Maarif Nezareti yapacak, Bakanlığın onay vermediği konular okutulamayacak. Bu yıllarda ayrıca, Mekteb-i Sultani "Galatasaray Sultanisi ve Robert Koleji" kuruluyor... Âli Paşa, Mekteb-i Sultani'nin başına müdürlüğe getiriliyor. Devlet bir anlamda, olabildiğince yabancıların kurduğu okullarda çocukların eğitiminde müdahil olma siyaseti güdüyor, en azından gözlemci olmak istiyor. Doğrudan müdahale etmek istemiyor.

Biraz hızlamp Sultan Abdülhamid dönemine geliyorum.

Sultan Abdülhamid dönemi, tabii, çok farklı bir dönem. Çünkü 1876'da kendisinin iktidara getirilmesinin en büyük şartı, Düsturu, Anayasayı, Meşrutiyeti ilan etmesiydi. Kendisinin döneminde daha uzmanlık gerektiren, uzman yetiştiren teknik okullar açılmaya başlandı. Meselâ, Ebelik Mektebi açılıyor. Kadınlar doğum yaparken yardımcı olacak eğitilmiş ebe yok. Genç kadınlara bu iş alanını eğitimle sağlıyor. Aşiret mekteplerini açıyor. Dönemin bence en önemli başarısı özellikle Mithat Paşa'nın Balkanlar'da yaptığı uygulamanın başarılı örneklerinin burada da verilip Kız Sanayi Mekteplerinin açılmasıdır. Devlet artık değişen dünyaya uyum sağlamak üzere sanayiye yöneliyor. Sanayi ve teknolojinin ülkede yeşermesini hızlandırmaya çalışıyor. Abdülhamid dönemi öncesi eğitimde bu tür branşlaşmalar yok; sadece genel eğitim oluşturuluyor, münevver bendegân dediğimiz iyi eğitilmiş devlet memurlarının yetiştirilmesi ile yetiniliyor. Sultan Abdülhamid dönemine geldiğimizde ise, daha çok branşlaşmaya yönelik okullar açılıyor. Daha çok teknik eğitime yönelik okullar açılıyor.

Mehmet Şadi Polat: Tıbbiye-i Şahane meselâ.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii. Ama onun ilk nüvesi 1828 yılı, söyledik onu, Mekteb-i Tıbbiye. Kastettiğiniz tıp okulu Abdülhamid döneminde daha geliştirilmiş hâli. Yani sağlık konularına devletçe önem veriliyor. Sultan Abdülhamid dönemi

eğitim konularının detayı son derece fazladır, örnekleri çoğaltmaktansa konseptin nasıl değiştiğini anlatmakla yetiniyorum. O dönem için, hakikaten, eğitim alanında kısıtlı imkânlarla rağmen elden gelen yapılmaya çalışılmış. Hatta başarı oranı gayet yüksek bile denebilir. Ancak, sizlerle şu tespiti paylaşmak isterim... Batı'da hızla gelişen bir sanayi ve ona bağlı teknoloji var ve o teknolojiye kalifiye eleman sağlayan bir eğitim sistemi var. Osmanlı'da ise tam tersi bir durum söz konusu. Önce elemanları yetiştirelim, onlar teknolojiyi oluştursunlar diye uğraşılıyor. Yani ters bir algı var orada. O yüzden bir türlü yakalanamıyor gerçek yapılmak istenenler.

Burada bir parantez açıp, katıldığım uluslararası konferanslarda eğitim konusunda anlattığım iki konuyu arz etmek istiyorum. Bir tanesi, konuşmamın başında detaylarını anlattığım Mekteb-i Tıbbiye altında açılan Cerrahhne'de öğrencilerin kadavra üzerinde eğitim almaları ve Batılı doktorların gelip, İstanbul'u merkez edinip çalışmalarını sürdürmeleri. Bir diğeri de, kız çocuklarının eğitimi. Bu çok güzel bir konu ve yine övünerek her yerde anlatıyorum. *Kız çocuklarının eğitimi, 1840'lardan itibaren Babıali'nin üzerinde özellikle durduğu bir konu.* Ancak, tam bir mayınlı alan... Muhalefetin üzerinde demogoji yapıp, gerçekleri manipüle edip toplum desteği bulabileceği nadir alanlardan biri. Buna rağmen vazgeçilmiyor ve diyorlar ki, "Kızları eğitmek istiyoruz, çünkü, bugünün küçük kızları, yarının anneleri, din-i İslâm'ı ve Kur'an-ı Kerim'i çocuklarına daha iyi öğretirler...". "Kız çocuklarının eğitimi İslâm'a aykırıdır!..." diyerek reformlara toptan muhaliflik edecek olanların önünü dikkatinizi çekerim "Din-i İslâm'ı ve Kur'an-ı Kerim'i çocuklarına daha iyi öğretirler!..." diyerek kesiyorlar. Ayrıca, argümanın devamında "Bugünün küçük çocukları, yarının anneleri, 'hubb-ül vatan', vatan sevgisini çocuklarına daha iyi öğretirler..." diyorlar. Bu ifade çok ilginç: niçin 'hubb-ül vatan' gibi, patriyotik bir söylem kullanıyorlar... pek çözemedim. Çünkü 'hubb-ül vatan' o tarihlerde pek görünen, bilinen bir terim değil.

Dolayısıyla, küçük kızların okullarda okumasına kimse ses çıkaramıyor, muhalefet mecburen sessiz kalıyor. Kız çocuklarının eğitime başlaması sorunlarla dolu olarak gerçekleşiyor. Onlara ayrılan özel okul bir yana, sınıf dahi mevcut değil ve ciddi finansman sıkıntılan var. Sorunu var olan sınıfları ortadan perde ile bölerek hallediyorlar: Bir tarafta kız çocuklar, bir taraf erkek çocuklar ders görmeye başlıyor. Diğer bir mesele de kız çocuklara ders verecek kadın öğretmen yokluğu. Ona da "musin ve ahlâklı" öğretmenlerin, yani yaşça ileri, yaşlıca ve ahlâklı erkek öğretmenleri kız öğrencilere ders vermek ile görevlendirme yoluyla çözüm buluyorlar. Hulasa, sorunların üstesinden gelmek için yoğun çaba harcıyor ve kızların eğitiminden asla vaz geçilmiyor. 1872'de de ilk kez kadın öğretmen yetiştiren okul olarak tasarlanan *Darülmuallimat* açılıyor.

Sizlere bu konuyla ilgili bir anekdot anlatmak istiyorum... Birkaç yıl önce Amerika'da bir üniversitede Türkiye ve Orta Doğu ile ilgili konferans veriyordum, salon tıklım tıklım doluydu. Sınırlarımız ötesinde olan bitenler, Türkiye'nin konumu gibi konulardan söz ediyorum. Konuşmamın yarısında salona daha dikkatli bakınca gözlerime inanmadım. Dinleyicilerin çok büyük çoğunluğu genç kadın idi. Sonradan

aklıma geldi, Wellesley College yedi-kız-kardeş kolejerinden biri olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş. Amerika'nın Ivy League dediğimiz en başarılı, en üst düzey kolejerinden bir tanesi ve sadece kızlar gidebiliyor. Kızları eğitime teşvik edebilmek için kurulmuş bir kolej ama Osmanlı'daki örneklerine göre biraz geç kurulmuş bir okul. Kızların eğitimi konusunda detaylı anlatmamın sebebi şu: İngiltere'de 1880'de ilk kez eğitim kız ve erkek çocuklarına zorunlu hâle getiriliyor ancak özellikle malî durumu iyi olmayan aileler kızlarını yine de okula göndermiyor. Oysa Osmanlı'da 1844'te bu konunun üzerine gidilmiş ve kızlara da ücretsiz eğitim imkânı sağlanmış. Modern dünyanın muhtemelen eğitim konusunda ilk ve en önde adımı bu topraklarda atılmış!..

Bir örnek daha vermek istiyorum. İngiliz Financial Times gazetesi ekinde çok beğendiğim bir mülakat yayınlandı. 2007 yılında Harvard Üniversitesi'nin 300 yıllık tarihinde ilk kez ünlü tarihçi Prof. Catharine Drew Gilpin Faust adlı bir kadın rektör oldu, o kadınla mülakat yapmışlar. Çok hanımefendi birisi ve kendisi 11 yıldır hâlâ rektörlük görevini sürdürüyor. Düşünsenize, modern dünyadan bahsediyoruz ve ilk kez bir bayan rektör oluyor Harvard'a! Haziran 2009'da yayınlanan mülakatının bir yerinde hanımefendi şöyle bir şey söyledi; "Ben, üniversite eğitimime devam ederken, Bodleian Kütüphanesi'nden - ki Oxford'un en önemli, müthiş kütüphanesi - kızların dışarıya kitap çıkarması yasaktı." Kendisi 1947 doğumlu, 1960'larda üniversitede okuduğunu düşünürsek bundan 50 yıl öncesinden söz ediyoruz. Erkek öğrenciler kitap çıkarabiliyor, ama aynı hak kızlara yasak. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yayınlanan makalelerde kızlar için eğitimin gereksizliği vurgulanarak okumasına gerek olmadığını altı çiziliyor. Onlara göre eğitim kızların ahlâkını bozar, görünüşünü bozar, dahası 'ideal kadın' olmasının önünde ciddi bir engeldir... Bunları anlatırken kızları eğitim alabilmesi için servetini harcayan, hayatını adayan insanların varlığını da yadsıyıyoruz elbet.

Vasfi Kösebey: Amerika'da?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Amerika ve İngiltere'de aynı durum geçerli. O sebeple, sadece kızlara has okullar açıyorlar, amaç kızlara eğitim imkânı sağlamak, kız çocuklarını okula göndermeleri için aileleri ikna etmeye çalışıyorlar.

Osmanlı İmparatorluğunda 1844'ten sonra kızların eğitimi konusunda atılan adımlarla, kadınlar toplum hayatında daha etkin hâle gelmişlerdir. Meselâ Haliç kenarında Kadın Eserleri Kütüphanesi var. Şiddetle tavsiye ederim, gidiniz ziyaret ediniz! Kadın konusunda ve kadınların neşrettiği gayet güzel yayınları toplu olarak orada görmeniz mümkün. Ayrıca 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da kadınlar tarafından yazılan ve kadınlar üzerine basılan onlarca dergi neşriyatı var. Bu yayınlar genellikle aile terbiyesi, çocuk bakımı, ev ekonomisi, kişisel gelişim gibi konulara odaklanmaktadır. Meşhur Cevdet Tarihi'nin yazarı ve devlet bürokrasisinin önemli isimlerinden Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım kadın meselelerinde gayet aktif rol oynuyor. Bilirsiniz,

kendisinin resmi günlük kullandığımız bir kağıt paranın da arkasında... Kaç paraydı? Unuttum şimdi, ama galiba 50 TL banknot üzerinde. 19. yüzyılın sonlarına doğru kadın, toplum içinde gayet görünür durumda ve toplumun gelişmesinin, daha ileriye gitmesinin bir anlamda yükünü taşıyorlar. O tarihlerde Avrupa'daki emsalleriyle kıyaslandığında çok daha aktif bir görüntü sergiliyorlar, onu anlatmak istiyorum. Yine belirtmekte yarar var, devletin konusunda bu kadar acizne rağmen, çocuklara sunulan eğitimden ücret alınması akla dahi gelmiyor. Bir kez daha hatırlatalım, devletin kasasında fazla para yok! Bu konu hâlâ öyle, yani eğitim ücretsiz olarak devlet tarafından sağlanıyor. İngiltere'de, 19. yüzyılda çocuğunuzu okutmak istiyorsanız, okula ücret ödemek zorundasınız. Hem de ciddi bir ücret, eğitim bedava değil. Paran yoksa okuyamıyorsun yani. İlk kez Ağustos 1833'te, çok başarılı ve fakir öğrenciler için 20.000 pound ayrılıyor ve öğrenci başı 10 pound, 10 sterlin sübvans parası vermeye karar veriyorlar. Yakında bu konuda makalem yayınlanacak, daha fazla detayı orada bulabilirsiniz.

Peki, artık konuşmamızın son evresine doğru gidebiliriz: Yıllardan 1908, biliyorsunuz, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarıldığı yıl... Aslında o dönem, Sultanın adından ziyade, İttihat ve Terakki dönemi olarak biliniyor ve öyle anılıyor. Bu dönemde, yani 1918'e kadar her ne kadar Sultan V. Mehmet Reşad 10 yıl boyunca Osmanlı devletinin başında bulunmuş olsa da, aslında iktidar tamamıyla İttihatçıların elinde bulunuyor. Ve, neredeyse Sultanın gücü devletin kuruluşundan itibaren gelen Sultanlar arasında en minimal ve daha seremoniyel düzeyde kaldığı bir süreç. Tabii, bu anlamda muhtemelen, sultanlar arasında en talihsizlerden birisi Mehmed Reşad'dır. O dönemde eğitim tasavvuru tamamıyla değişiyor. Şimdiye kadar anlattığım Sultan II. Mahmud, Tanzimat ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde geliştirilen anlayış tamamıyla yerle bir... Bütün bu anlattıklarımı unutunuz! Yepyeni bir 'halkın eğitimi' siyaseti oluşturuluyor. Bu anlayışa göre eğitim, 'halkın kendisine(!) ve cemaatlere bırakılamayacak kadar önemli' bir devlet meselesi hâline geliyor. İttihatçılara göre, vatandaş devlet kendi politikalarına göre yeniden 'dizayn etmesi', hatta 'inşa etmesi' gerekiyor. Öyle sanıldığı gibi bireyler, diledikleri türde eğitimi, diledikleri gibi alamıyorlar, ya da çocuklarını diledikleri gibi, özgürce eğitemiyorlar, buna imkân verilmiyor. Ve eğitim işleri tamamen bu düşünce üzerinden yürüyor. Hatta millî bir şuur oluşturmak amacıyla 'millî' bayramlar, ulusal günler icat ediliyor: *Gençlik ve Spor Bayramı, Çocuk Bayramı ve benzerleri İttihatçıların ürünü, Cumhuriyet'in değil. Bayramlar oluşturuluyor...* Yani halkı kitlesel olarak bir araya getirecek, millî beraberlik şuurunu aşılacak ve o çocukların da tamamına istisnasız sirayet ettirilecek... Yani devlet siyaseti olarak tam bir 'tasarı' toplumu ile karşı karşıyayız.

Peki, bu sadece Osmanlı'da mı yaşanıyor? Hayır, Almanya'da da böyle, Fransa'da da böyle. Yani birey yetiştirme, daha doğrusu "makbul vatandaş" (bu terimi eserini beğendiğim bir yazardan ödünç aldım) yetiştirmek ulusal devlet politikası oluyor. Bundan sonra makbul vatandaş yetiyecek. Öncesinde devlet eğitim meselelerine böyle bakmıyor, bunlarla uğraşmıyor; okulu açıyor ve müfredatı kendince yararlı gördüğü

alanlara göre oluşturuyor ve çeşitli teşviklerle eğitimi cazip hâle getirmeye çalışıyor. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başlıyor... Sınırlarımızın hemen ardında, kıta Avrupası'nda, dört yıl boyunca korkunç yıkımlar yaşanıyor... Birinci Dünya Savaşı sonrası bölge yeniden şekilleniyor, stratejiler değişiyor... Elbette eğitim meseleleri kesintiye uğruyor, devletin birinci siyaseti olmaktan çıkıyor. İstanbul işgal ediliyor, birkaç yıl sonra da Osmanlı İmparatorluğu resmen sona eriyor. Bu düşüncelerle öğrencilerime bölge tarihini çalışırken Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası diye iki dönemde incelemek gerektiği önerisinde bulunuyorum. Zira, büyük farklılıklar bulunmaktadır. Sunumuma bir fotoğraf ile son vereyim: Ürdün'de Prens Naif ile birlikte çekilmiş fotoğrafım. Kendisi Sultan V. Mehmed Reşad'ın kızının doğrudan oğlu, yani öz ve öz torunu. Yani ortalıkta dolaşan ailenin doğrudan üyesi olmayan, hatta 'sahte' birtakım Osmanlı prensleri var... Bu zat-ı muhterem gerçekten Sultanın doğrudan öz torunu. Geçtiğimiz yaz, Ürdün'de kendisiyle beraberdik. Kendisinin eğitim ve kültür işleriyle ilgilenen ve benim de üyesi olduğum bir vakfı var, elimden geldiğince yardım ediyorum. Biliyorsunuz, Osmanlı Hânedanı yurt dışına çıkmak zorunda bırakılınca pek çoğu Suriye ve Ürdün'e gidiyor. Ürdün'de hâlâ önemli konumları var. Dinlediğiniz için teşekkür ederim!

Metin Eriş: Efendim, biz teşekkür ediyoruz. Sual varsa alalım.

Vasfi Kösebey: Biz, Tanzimat'la ilgili, çok aleyhine konuşuyoruz. Eşref'ti galiba, yazıyor ki, "Padişaha hükmünü bildir..." ... Şiirlerinde böyle şeyler var.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Eleştiri var yani.

Vasfi Kösebey: Eleştiri değil, hiciv yapıyor. Tanzimat Kanununu övüyor yani. "Haddini bildirin padişahın..." diyerek... Bir de sekülerizm oradan mı sinmiş? Çok eleştiriyorlar. Dediğiniz gibi, biz de okuduk, ama eleştirilecek bir tarafını görmedik yahut da belki bilgimiz müsait değil. Siz de pek eleştirilecek tarafı yok bunun diyorsunuz. O hâlde niye bu kadar eleştiriyorlar? Sekülerizmin temeli oradan mı atıldı, onun için mi acaba?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Aslında eleştirenler yanlış yeri eleştiriyorlar. Asıl eleştirilmesi gereken belki de Sultan II. Mahmut, zira değişimin temelleri orada. Tanzimat ve onun getirdiği modernleşme devam eden bir politikanın ürünü aslında. Tam anlamıyla devletin resmî politikası olarak yürütülüyor. Muhtemelen kaçınılmaz bir süreç aynı zamanda. Ancak, sorunuza cevap olarak sekülerizmin temelleri konusuna birincisi şunu söylemek isterim: Evet, yapılanlar sekülerleşmeyi de içeriyor. Farklılık şöyle oluşuyor: Osmanlı Devletinin bir kuruluş tasavvuru var. Osmanlı, gayet güzel, çok net ve çok basit bir şekilde idaresini, yönetim biçimini tesis etmiş. Ben bu yalınlığı çok beğeniyorum ve şöyle bir benzetme yaparak konuya girmek istiyorum, - bilgisayar kullananlar bilir-, meselâ Apple'ın kullanışı kolaydır, daha düz mantuktur, ama bu sistemin arkasında muazzam bir işletimci detayı vardır...

Kullanıcı bilmez onu. Yani şöyle: Osmanlı'ya göre iki bölge var: 1- Kontrol ettiği bölgeler, ki Darü's-Selâm veya Darü'l-İslâm diye adlandırıyor; 2- Sınırları dışında kalan yerler ki Darü'l Harp, yani gidip alınacak yerler, harp edilmesi gereken yerler. İkinci önemli husus da, Osmanlı kendi yönetiminde tebaasını ikiye ayırıyor: 1- Müslüman, ki onlara şeriat hükümleri uygulanır. 2- Gayrimüslim, ki kendilerinin tâbi olduğu hükümler şeriat ve kendi cemaatlerince belirlenir. Bu kadar yalın yani. Biliyorsunuz, Gayrimüslimler Hıristiyan ve Musevi olarak iki çeşittir. Yahudilerde mezhep kabul edilmiyor. Hıristiyanlarda Ortodoks, Katolik ve daha sonraki yıllarda Protestanlık kabul görüyor. Bunlar haricinde Gayrimüslimler kabul görmüyordu. Meselâ "Ben Şamanistim!..." dersiniz devlet idaresi açısından hükmü yok!

1856'da ilan edilen Islâhat Fermanı ve onu izleyen yıllarda yaşanan gelişmeler neticesinde tüm bu sistem altüst oldu, radikal değişime uğradı. Bir, Islâhat Fermanı kuruluş felsefesine ve yüzyıllardır süren uygulamaya mugayir olarak 'kanun önünde Müslüman ile Gayrimüslim eşittir!..." diyor. İki, dünya değişiyor demiştik... Hukuk, adâlet anlayışı da değişti elbet. Osmanlıda Şeriat hukuku yapı itibariyle örfî hukuk yani tefsire, yoruma dayalı, elde yazılı bir metin yok. Yeni gelişen anlayış ise hukuk ve adâletin bazı insanların yorumuna bırakılamayacağını öngörüyor. Buna göre suç ve ceza tariflerinin yapılması ve hâkimlerin buna göre eğitilip karar verme yetilerinin geliştirilmesi öngörülüyor. Yeni hukuk anlayışı Osmanlı'nın yüzyıllar süren teamüllerine tamamen aykırı. Buna rağmen gerekli değişiklikler yapılıyor ve uygulama aşamasına geçiliyor. Günümüzdeki hukuk anlayışı da tamamen bu anlayış üzerinden uygulanıyor. Hatırlar mısınız? Yıllar önce birkaç çocuk yarım kilo baklava çaldı diye hâkim 15 yıl hapis cezası verdi, bu şiddetli tepkilere yol açtı. Değil mi? Ancak hâkim kararını savunurken kendinden gayet emindi ve 'kitaba göre' yanlış bir karar vermediğini söyledi. 'Adâlet' tesisi açısından yanlış görünen karar, kitaba tamamıyla uygundu. Hâlbuki eski sisteme göre orada bir kadı yargıç konumunda olmuş olsaydı, muhtemelen o dükkâncıyı azarlayacak ve çocuklara birer parça baklava vermediği için kınayacaktı. Elbette, eski sistem de çalmayı, hırsızlığı mazur görmezdi, bunu bilerek anlatıyorum... Bu konularla alâkalı olarak sizlerle paylaşmak isterim: Öğrencilerime Osmanlı tarihinde meydana gelen köklü değişiklikleri anlatırken şu soruyu sorarım: Avrupa'da Şeriatla idare edilen ülke hangisidir? Biliyor musunuz?

Tülay Berberoğlu: İngiltere mi?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: İngiltere. Çünkü İngiltere'nin yazılı bir Anayasası bulunmuyor. Buna göre, İngiltere'de yargıçlar, daha önceki hukukî kararları ve teamülleri de dikkate alarak kıyas üzerinden hükme varırlar. Bu bir hukuk sistemi olarak günümüzde de varlığını sürdürür.

Salondan: Yani İçtihat dediklerimiz o işte.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: İçtihat yok.

Vasfi Kösebey: Mecelle, ayrıntıya girmeyelim, bir reaksiyon olarak, yani İslâm hukukunun seyrine dair...

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii. Ama yazılı hâle getiriyor.

Vasfi Kösebey: Öyle bir düzenleme diye geçer, reaksiyon olarak çıkarılmıştır yani.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet.

Vasfi Kösebey: Tabii, eğitim konusunda da, dediğiniz gibi, çok başarılı çalışmalar yapılmış, ama bir sonuç çıkmamış. Yani ne bileyim, araştırmalarda, şunda bunda bir şeyimiz yok, bir katkımız yok. Günümüz dünyasında araştırmalarda bir şeyimiz yok. Harf İnkılabı'nın bunda etkisi olabilir mi, Arapça alfabenin terk edilmesinin?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet. Ama ondan önce, İttihat ve Terakki'nin bu "makbul vatandaş" yetiştirme programı içinde dünyaya katkı sunacak araştırmacılar birimi yok. Onlar tamamen devletin kendi idaresi ve tasarımı dahilinde yetişmiş elemanlara yöneliyorlar. Önemli olan o yani. Hatırlarsınız, burada yeri geldiği için söylemekte beis yok, 'Kemâlist' kadrolar 1980'li yıllarda bizlerin yetiştiği okullarda, yağmurda, karda, soğukta, sıcakta her sabah İstiklâl Marşı söyletmeyi müfredatın içeriğini geliştirip bizleri geleceğe hazırlamaktan çok daha fazla önemsediler. O yılları hatırlarsınız. Sabah, okul açıldı oku. Okul bitti, tekrar oku... Aslında bu tip şekilci dayatmalar ile oluşturulmak istenen vatandaş tipi üzerinden yapılan siyasetler... O yüzden toplumumuzda gerilimler yaşıyor, sıkıntı çıkıyor. Zaten, eğitim, bireylerin değişen dünyaya hazırlanmasına göre dizayn edilmiş değil. İttihatçıların ciddi ilk adımlarını attığı bu projeyi Cumhuriyet, bir seviye daha ileriye götürüyor, tamamıyla kontrol altına aldığı, tasavvurdaki bireyleri yetiştirme adına... Hedefi de, kendine biat edecek, kendi konseptinde adamları yetiştirmek.

Vasfi Kösebey: Sayın hocam biliyorsunuz, Anadolu'daki medreseler var. Bu bahsettiğiniz okullar çok lokal, yani öyle çok fazla değil. Bizim eski medreselerin dünyanın şekli, dünyanın ömrü, eşyaya bakışı ile yeni okulların eşyaya bakışı karşı karşıya geliyor. Karşı karşıya gelince, bir tarafta dünya yuvarlak, öbür tarafta... Ve yeni okullardan aydınlar çıkıyor, eski okullar güdük kalıyor. Bu sefer de gerici-ilerici diye bir şey çıkıyor ortaya.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Doğru.

Vasfi Kösebey: Cumhuriyet döneminde büyük bir ayrılık olarak bu hâlâ daha devam ediyor. Son zamanlarda birazcık azalmış diyebiliriz. Burada medreselerin hiç suçu yok mu?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Olmaz mı?! Ama soruyu öyle mi sormalı, bilemiyorum. Bir kere, ilk iki Rüştiye okulu (Sultan II. Mahmud döneminde 1838'de) açıldığında gelen eleştiri, eğitimde ikilik, 'dualizm' yaratıldığı yönünde. Yani bir tarafta medrese sistemi varlığını sürdürüyor, diğer tarafta siz mektep açıyorsunuz... O yüzden 'mektep-medrese çatışması' ana fikrini işleyen makaleler yazılıyor, 'olmaz böyle!' diye. Ancak, bazı kurumları, böyle yüzyıllarca geçmiş olan kurumları ıslâh etmenizin kimi zaman imkân ve ihtimali yok. Onları bir anda ortadan kaldırıp atmıyorsunuz ama kenara bırakmaktan başka çareniz de yok. Anlatabildim mi? Bu yüzden devlet, modern mektep anlayışını geliştiriyor. İşte, Sultan III. Selim'in Yeniçerilerde de yapmak istediği, planladığı tam da buydu. Yeniçeri ordusunu kendi hâline bırakıp yanı sıra Nizam-ı Cedid ordusunu kurmaya çalıştı. Ama bu proje geri tepti.

Sizin sorunuza cevap olarak şunu ilaveten söyleyeyim: Medreseler, hızla değişen modern dünyanın gerektirdiği şartları öyle hemen kabul edip, ona adapte olabilecek yapıda oluşturulmuşlardı. Demek istediğim, bu onların da suçu değil. Çünkü medresenin verdiği eğitim formasyonunda şu var: Tebaaya temel din bilgilerini vermek. Talebeler içinden istidatlılar ve daha ileri seviyede okumak isteyenler ve ilmiyede devam etmek isteyenlere bir kariyer imkânı yaratmak ve bu arada devlet bürokrasisine çok iyi yetişmiş, ama uzun süren süreçler içinde memur yetiştirmek... Süreç uzun yıllara yayılmış zira devletin kurumlarının geçmiş yüzyıllarda o kadar bir aciliyeti yok. Ancak, Sultan Mahmud döneminde yeni kurulan nezaretlere yetişmiş memur ataması için öyle 20 sene, 30 sene bekleyemiyorsunuz. Sistemin biran önce okuma-yazma öğrenmiş, yeni nizamnâmeleri okuyup anlayıp, dahası doğru olarak uygulayabilecek elemanlara ihtiyaç var. Bu aşamada 'dil' yani, Osmanlıcanın öğrenilmesi bir problem olarak ortaya çıktı.

Osmanlıcanın öğretilmesindeki sıkıntıları giderme çalışmaları 1850'lerde başlıyor. Daha sonra 1868'de Maarif Nazırı da olacak olan Saffet Paşa, çocukların Osmanlıca'yı daha kolay öğrenebilmesi için, Usul-ü Cedide olarak adlandırılan bir sistemi 1850'lerin başında geliştiriyor. Zira çocukların Osmanlı yazı dilini kısa sürede öğrenememesi, yıllar sürmesi acilen çözümlenmesi gereken ciddi bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Bu yüzden günümüzde de Osmanlıca'yı layığıyla öğretebilecek hoca sayısı çok azdır. Sebep? Arapça bilmeden, Farsçaya da biraz hâkim olmadan Osmanlı yazı dilini kotaramıyorsunuz. Düşünsenize, 6-7 yaşında bir çocuksunuz, dışarıda Türkçe konuşuyorsunuz ve okula geliyorsunuz, karşınıza Osmanlıca çıkıyor. Üstelik diyorlar ki, "Bir dakika! Ayrıca Arapça dil kurallarını da bileceksin." O yüzden, bizler için - ben öğrencilerime Osmanlıca dersleri de veriyorum, -19. yüzyıl, 20. yüzyıl metinlerini anlamak çok daha kolay. Açın bir dergiyi, bakın. Kullanılan dil bugünküne çok yakın. Nasıl oldu bu? Sadeleştir, sadeleştir, konuşulan dile daha yakın hâle geldi... Yani konuşma diline yakınlaştıkça, öğrenilmesi de kolaylaştı. 1830'lardaki, 40'lardaki Osmanlıca yazı dilini öğrenmek çok zordu. Tabii, bir de 1928'de harf devrimi yapılıncaya, günümüzdeki öğrencilerin geçmiş tarihimize alakamız bıçak gibi kesiliyor. Onun da etkisi vardır.

Tülay Berberoğlu: Eğitim geçmişimizi bu kadar net biliyorken, aynı zamanda da eğitimciyken, şimdiki dönem eğitimlerindeki en ciddi fark nedir, sizin tespitleriniz nelerdir?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: İngilizce’de ‘policy maker’ denilen uzmanlar vardır, yani toplumun yararına olan kamu siyasetini belirleyenler. Bizde, Milli Eğitim’deki şûralar bu amaçla oluşturuluyor. Gruplar bir araya geliyor, fikir alışverişinde bulunuyor ve eğitim konusunda eylem planı belirlemeye çalışıyor. Ancak sorun şu, fark ettim ki, bu kurullardaki insanların pek çoğu uzman değil ve eğitim politikaları belirleme konusunda deneyimsiziz. İsim vermeyeceğim; yıllarca bu kurulların başında bulunmuş birisi bizzat söyledi, “Hocam, bizler (eğitim tarihi konusunda) bu anlattıklarının yarısını değil, çeyreğini bilmiyoruz!”. Karar verici konumundaki insanların eğitim tarihini bilmemeleri vahim bir durumdur. Bu birincisi. İkincisi, ülkemizde genç nüfus çok yoğun ve zaten yönetilmesi meşakkatli bir alan. Ayrıca, devlet bunları hangi yöne yönlendireceği konusunda kararsız, daha doğrusu geçerli eğitim siyaseti belirlemede zorlanıyor. Meselâ Almanya bunu nasıl çözdü. Gymnasium’lar açtı, liseden sonra çocukları meslek ve teknik eğitime yönlendiriyor, hiç değilse çocuk sertifikalı bir meslek sahibi oluyor. Meselâ günümüzde eve elektrikçi çağırıyorsun, tanıdık biri değilse peşinde koşuyorsun, adam nereyi kıracak, camı da kırdı mı, kaloriferi de deldi mi? Yani güvenemiyorsun. Niye? Çünkü işinin ehli olduğuna dair hiçbir güvence yok... Hatta yaptı gitti, bir süre sonra her taraf yandı! Elinde hakkını arayabileceğin hiçbir şey yok, geçmiş olsun! Ama Almanya’da, İngiltere’de öyle değil; çalıştığınız alanda sertifikalı olmak zorundasınız. Devlet bu tür sorunlarla karşılaşacağını önceden öngörüp önlemini alamadı.

Tülay Berberoğlu: Peki, biraz önce İngiltere en radikal mı demiştik. Yoksa kanunu olmayan...

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Yazılı Anayasası olmayan...

Tülay Berberoğlu: Yazılı Anayasası olmayan. Öyle bir şey olmamasına rağmen, eğitimde nasıl öncü olmuş olabiliyorlar?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Çünkü oradaki bu policy maker dediğimiz, yani eğitim konusunda politika geliştirecek olan adamların siyasetle, partiyle alakası yok. Bizde, biliyorsunuz, bir parti gitti mi, ikinci parti geldi mi dümdüz her taraf. Oralara arpalık diyorlar, kurumlar ona dönüyor yani. Söz meclisten dışarı, ama böyle maalesef. Dolayısıyla, bir kurumun istikrarı ve onun geleceğine dair bir vizyon oluşturması gerçekleşmiyor.

Tülay Berberoğlu: Peki, bu eğitimin başında olan insanlar anlattıklarınının çeyreğini bilmiyorlarsa, bilene niye müsaade etmiyorlar?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Bence, kamu ve devlet menfaatinin oluşturulduğu alanlardan siyaset olabildiğince çekilmeli. Buralar siyaset üstü alanlar olarak belirlenmeli ve siyasi görüşü ne olursa olsun işi en iyi yapacak uzmanlar devreye alınmalı, kadrolar ona göre oluşmalı. Bakınız, günümüzde dünya o kadar hızlı değişiyor, kuşak çatışması ve farkı o kadar hızlı büyüyor ki... 10 yaşındaki kızımı yakından izliyorum, yıllardır oynadığı bilgisayar oyunlarının ben yanına dahi yaklaşmam! O karmaşıklıkta, o farklı zihin gücü gerektiren stratejileri gayet kolay hallediyor. Yeni nesil çocuklar çok farklı, hepsi bir harika! Biz böyle, bu koşullarda büyümeyemedik ki. Demek istediğim, bu yeni nesil çocuklar için müfredat belirleyeceklerin belki de 20-25 yaşındaki gençler olması gerekli. O oyunları oynamış, zihni melekeleri farklı gelişmiş uzmanlara ihtiyaç var. Yeni neslin zihin yapısını onlar bizden daha iyi anlarlar. Türkiye'yi ancak onlar ileriye götürecekler. Eğitimin tarih arka planını iyi bilmeme rağmen, itiraf edeyim bu konularda siyaset belirlemek için ben bile yaşlı sayılabılırım, düşünün, o derece hızlı geliyor dünya. Kaldı ki diğer 'uzman' bundan haberleri dahi yok.

Tülay Berberoğlu: Bu hususta çalışmalar var mı hocam ya da Metin hocamla bir çalışma yapacak mısınız?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Yapılmalı bence. Ama bu, tabii, kabul edilebilmesi çok zor bir alan. Yani devlet bu eğitim alanını elden bırakmaz. Hele bizim gibi böyle siyaset dışı duranlara... Bunlara biz şey diyoruz, 'control freek'. Yani kontrolün hep ellerinde olmasını isteyen mantalitenin elinden eğitim işlerinin çıkarılması mümkün değil. Hele eğitim...

Tülay Berberoğlu: Kontrollü olması gereken bir şey.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet öyle görülüyor. Ama bence yine söyleyeyim, siyaset üstü bir alan olmalı bu, hükümet üstü bir alan. Çünkü yarının dünyasında iddialı bir ülke olarak ya var olacaksınız, ya da olamayacaksınız. Eğitim yarının dünyası için bu kadar belirleyici bir saha yani. Bu alanın etkin politikalarla güçlendirilmesi gerekir. Kendi çocuğumu gözlemliyorum, okulda okutulan din dersinin içeriğine bakıyorum, pedagoğ, çocuk psikologları, dil bilim uzmanlarının asla görüşü alınmamış. Yani ders bu çocukların anlayacağı şekilde oluşturulmamış. Kitap, menkıbe anlatıyor uzun uzun, çocuk menkıbenin ne olduğunu, ne anlama geldiğini bile bilmiyor. Metinde kullanılan kelimeler gelişigüzel yarısı eski Türkçe, yarısı günümüz Türkçesi olarak sıralanmış. Metni hazırlayanların çocukların yaş grubuna bağlı olarak kelime dağarcığının ne olabileceğine dair en ufak bir fikirleri yok. Böyle garipliklerle dolu eğitim sistemimiz. Çocuğumun matematik, sosyal, Türkçe derslerine yardım ediyorum, kullanılan dil seviyesi son derece zayıf ve karmaşık, bazen günümüzde kullanımı olmayan bir eski kelime yazılmış, anlaşılması zor, çocuk anlayamadığı metne boş boş bakıp duruyor... Sorduğumda, "Baba, boş ver, bunlar hep böyle!..." diyor. Çocuklar tepki oluşturmuşlar yani. Çünkü bu metinleri hazırlayanların Türkçe dil bilgileri son derece yetersiz ve dahası bu

çocukların gerçeği ile alâkaları yok. Tamamen hiç bilmedikleri bir dünya yani. Yeni nesil çocuklar da derslerde kullanılan dilin zevksizliğinden ve yetersizliğinden olsa gerek dersleri toptan, külliye yok sayıyorlar. Şevkleri kırılmış, okulda öylesine sınıf geçmek için gerektiği kadar çalışıyorlar. Hakikaten o kadar kötü ki bu kitaplarda kullanılan Türkçe. Ama işin içinden nasıl çıkılır, ben bilmiyorum.

Vasfi Kösebey: Tevhid-i Tedrisat'ı nasıl görüyorsunuz? Yani devam etmesi, kalkması nasıl yorumlarsınız?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tevhid-i Tedrisat'ta neyi birleştirdiler? Aslında soru orada.

Vasfi Kösebey: Tabii, Kemâlizm'i okutmak üzere çıkarıldı, amaç o.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Yani devlet benim doktrinim üzerinde gideceksin, başka alternatifin yok diyor. O yüzden eğitim işi devletin en aslı mesuliyeti olarak görülüyor. Bu, İttihatçılardan kalma bir anlayış ve Cumhuriyet döneminde ona göre şekillendirmek istediler. Bu bağlamda, meselâ din eğitimi de çok önemli bir mesele, o yüzden oluruna bırakılamazdı. Ne yapıldı? Diyanet kuruldu. Diyanet niye var? Niye bütçesi beş-altı Bakanlıktan daha fazla? Bir diğer alan da lâiklik: 'Lâiklik' nedir biliyor musunuz? Cevabı, "Din ile devlet işlerini ayırıyoruz." Hayır. Bunun bir tek yorumu var: Lâisizm. Fransızcada devletin dine tam tahakkümüdür. Lâikliğin tanımı budur yani.

Mehmet Şadi Polat: Lâiklik, din faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilmesidir.

Vasfi Kösebey: Devletin dine müdahale etmemesi de derler!

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Sekülerizm o, lâiklik değil. Laisite, Fransızcadan geçme bir tabirdir ve devletin dine tahakkümüdür. Dinin nasıl olması gerektiğini devlet bilir. Tam da öyle süregelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı nasıl biri olmalı? sorusu öncelikli. Nedir o prototip? Bir kere, Müslüman olacak, ama belirlenen sınırlar içerisinde bir Müslümanlık bu.

Vasfi Kösebey: Yok, yok; Cumhuriyetin öyle bir davası yok.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Prototipi var.

Vasfi Kösebey: Yok, Cumhuriyetin öyle bir davası yok.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Vallâhi bilmiyorum, Cumhuriyet kadrolanna bakınız; meselâ...

Vasfi Kösebey: Onlar Osmanlı'dan gelen kadrolar. Meselâ Vedat Nedim Tör, Allah kelimesinin girmesini istemiyor kitaplara!..

Prof. Dr. Vehbi Baysan: İstemiyor, doğru. Ama kastettiğim şu: Bu devlette, meselâ Gayrimüslimler var, ama kaç tane Gayrimüslim Bakanınız var? Sayabilir misiniz? Kastettiğim şey o. Olamaz, mümkün değil.

Vasfi Kösebey: Türkçülük, ırkçılıktan kaynaklı olan bir şey, dinden değil.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Yok, yok. Dinden demiyorum ben de. Din değil. O Kemâlist, Cumhuriyetçi kadroların kafasındaki prototipi size anlatmaya çalışıyorum. Dinle hiç alakası yok. Olur mu?! Din... Co-habitance diyorlar, yani birlikte yaşama kültürünü yüzyıllar boyunca idame ettirmiş bir dinden bahsediyoruz biz Din-i İslâm'dan... Şimdi meselâ, size de tavsiye ederim, çok güzel bir kitap üzerine çalışıyorum: Bir seyahatimiz var, Valencia'da doğuyor, Endülüs'ten çıkıyor yola, 1184-1186 yılları arasında Hacca gidiyor, Hacca gitmişken de dönüşte Bağdat üzerinden Halep ve Şam'a gidiyor, oradan ülkesine Endülüs'e geriye dönecek. İlginç gözlemlerini anlatıyor, geçmişte, kesinlikle dört Sünni mezhebin inananları yan yana, aynı camide namaz kılıyor; Hanefiler burada, Malikiler burada, Şafiler burada, Hambeliler burada... Bu, 850 yıl önceki durum. 850 yıl önce adam bundan bahsediyor.

Vasfi Kösebey: Kim?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: İbn Cübeyr. Tavsiye ederim. Kendisi ayrıca şu olayı da naklediyor: Selâhaddin bugünkü Ürdün'ün orta bölgesinde bulunan Karak kalesini Hıristiyanlardan almak için askerleriyle savaş hâlinde, İbn Jubeyr'in dönüş güzergâhı olan Akke bölgesine gidiş ise Hıristiyanların kontrol ettiği topraklar. Savaş hâli de olunca, İbn Jubeyr ve kafilesindekiler haklı olarak hayatlarından endişe ediyor. Hatta "Şehirden çıkarken Hıristiyan esirleri getiren Müslüman kumandanları, birlikleri gördük..." diye anlatıyor. Bu durum onları daha da endişelendirmiş. Hıristiyanların topraklarına giriyorlar ve hiç sıkıntı olmuyor, iyi karşılanıyorlar, sağ salım gidecekleri noktaya varmaları sağlanıyor. Birlikte yaşama kültürü böyle bir şey, onu kastediyorum. Eğer Müslümanlar pek çok yerde Hıristiyanlara bu tür iyi muamele yapmamış olsaydı, bu Müslüman Hacı kaflesinin savaş devam ederken Hıristiyan topraklarından salimen geçmeleri imkânsız olurdu. Öte yandan, görüyoruz ki ulus-devlet, birlikte yaşama kültürünü dahi kendi dizayn ediyor.

Metin Eriş: Şartlarını kendisi koyuyor, uygulamayı da kendisi yapıyor.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Onu kastettim yani.

Metin Eriş: Başka bir sorunuz var mı? Yok. O zaman, ben bir şey söyleyeyim. Sevgili hocam, başlangıçta çok önemli bir tespitiniz oldu, şöyle dediniz yanlış

anlamadımsa: “Biz hep insanı yetiştirelim, sonradan teknolojiye ulaşalım demişiz. Hâlbuki onlar teknolojiyi geliştirmişler, insanı ona adapte etmişlerdir.”

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Evet. İstihdam sahalarına göre.

Metin Eriş: Yani biz teferruat olarak gördüğümüz şeyin maalesef hâlâ peşinden koşmak noktasındayız.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Bravo.

Metin Eriş: Acı olan bu.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii.

Metin Eriş: Ama yeni nesil bunu açacaktır diye düşünmekteyim. Samimiyetle söylüyorum. Bizim bilim adamlarımız... Bir zaman diliminde, sevgili Gürbüz Azak iyi hatırlayacaktır “Yahu, adamlarda öyle hocalar var ki, onların eline su dökemeyiz” diyorduk. Şimdi yeni hocalar geliyor, onların ellerine su dökcek güçte olacaklar. İnşallah. Vehbi Baysan hocam da onlardan bir örnektir. Kendisine şükran ve teşekkür borçluyuz. Evet, Gürbüz kardeşim ben topu sana attım...

Gürbüz Azak: Hocam, kelime hazinesi ne kadar derin ve genişse, kişi o derece bilim de geliştirebiliyor. Cumhuriyetin yaptığı tersten bir iş, Türkçeyi Türkçeleştireceğim, dilimizi Türkçeleştireceğim diye mahvına gittiler. Şimdi hiçbir profesör ya da doçent hâlâ kelimesini yazamaz. Birinci a’da uzatma vardır, ikincisinde inceltme vardır. O uzatmayı niye kaldırdı Türk Dil Kurumu? Muharebe farklı, harp farklı, harbin içinde yüzlerce muharebe vardır. İkisini de kaldırdılar, savaş yaptılar. Böylece gençliğin kelime hazinesi küçüldü, küçüldü, küçüldü. Büyük karakterlerin, büyük hatiplerin yetişmesi, büyük düşünürlerin yetişmesi âdetâ önlendi gibi. Ben, bu dille, şimdi kullandığımız dille çaplı şiirlerin, çaplı tiyatro eserlerinin, çaplı fikirlerin yazılabileceğini, anlatılabileceğini sanmıyorum. Çünkü 2200 kelimeyle hiçbir şeyi geniş istikâmetli ve derin aktaramaz, anlatamazsınız. O yüzden, Osmanlıcanın yeniden, her şeye rağmen, seçmeli ders olarak bile olsa okullara girmesi büyük şanstır. İngiltere’de Shakespeare İngilizcesini öğrenmek durumunda aydın kişi. Tıpkı bizim Osmanlıcamız gibi zordur Shakespeare İngilizcesi.

Eski medreseler küçümsenmemeli. Dikkatlerinizi çekelim, Âli Paşa nerede yetişti, Ahmet Vefik Paşa nerede yetişti? Medreselerden yetişti. Medreselerde Arapça, Farsça, Türkçe yetmiyor, Fransızca ve Yunanca da öğretiliyor. Bir vezir, bir paşa en az dört lisana hâkim. Hatta Batılı büyükelçilerin hayran oldukları bir retorik dersi, belagat dersi de okutuluyor medreselerde. Tanıdığım belediye başkanlarına, akli başında sandığım münevverlere söylüyorum; belagat kursları, retorik kursları açınız, gençler konuşmasını öğrensin, Türkçenin diline varsın.

Rahmetli Tahsin Banguoğlu, eski Milli Eğitim Bakanımız ve Türk gramerini, ilk Türkçenin gramerini yazan usta bir uzman. İngiliz, Fransız ve İtalyan Türkologları olan dostlarını çağırır, İstanbul'u gezdiriyor. Daha önce de aktarmıştım. Sultanahmet'i geziyorlar, tarihi eserleri dolaşıyorlar ve de Tahsin hocanın dostlarıyla sohbetlerine katılıyorlar. Bir hafta sonra ayrılırken -1950'lerden söz ediyorum-yabancı Türkologlar diyorlar ki, "Ne kadar mükemmel bir lisanınız var, siz konuşurken kelimeleri besteliyorsunuz." İşte o, Osmanlıcının getirdiği estetik. Osmanlı'nın getirdiği estetiğin başında dil gelir. Osmanlıcayı küçümsemek lâzım.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii, tabii. Katılıyorum.

Metin Eriş: Affedersiniz. Osmanlıcayı küçümsemek mânasında değil, ama hoca şöyle çok güzel bir ifade kullandı: "Farsça ve Arapça ağırlığından giderek kendini kurtaran, kendi Türkçesini olgunlaştıran bir yapı hüviyeti kazanmaya başladı." Yanlış mı anladım hocam?

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Mecbur. Çünkü şöyle bir sıkıntı...

Metin Eriş: Bu çok önemli bir şey.

Gülbüz Azak: Türkçe olgunlaşmadı ki!...

Metin Eriş: Hayır, Cumhuriyete kadar. Cumhuriyette önemli bir zaman diliminde bu yıpranmadı; ama sonradan, maalesef, çok acı bir şekilde, inanılmaz bir şey, öz Türkçeleşmek neyse, öz Türkçeleşmek adı altında...

Gülbüz Azak: Türk Dil Kurumunu profesörlerden kurtarmak lazım. Türk Dil Kurumunda rejisör olmalı, senarist olmalı, romancı olmalı, şair olmalı, iki ayda bir toplanmalılar. Profesör, mekanik bir adam. Şunu okur ve onu aktarır. İhata eksikliği vardır

Mehmet Şadi Polat: Ama Türk Dil Kurumu uzatmayı kaldırmamış.

Gülbüz Azak: Kaldırdı. Ben Türk Dil Kurumu Başkanıyla konuştum, uzatmaya da, inceltmeye de karşılar.

Mehmet Şadi Polat: Tamam, söylediği doğru. Ben bu konuyla ilgili Hüseyin Movit hocayla, Prof. Hüseyin Movit hocayla çok tartışıyorum. Yazılarımızı hep değiştiriyordu, şapka veya uzatma koyuyordu. En son Recep Toparlı hocayı aradım; Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünü yazanlardan biri de o. Recep Toparlı hocaya telefon açtım, dedim ki, "Yahu hocam, niye böyle?" Dedi ki, "Şadi Bey, resmen kaldırılmamış, ama teamülen kimse kullanmıyor, kullananlara da fırsat verilmiyor." Kaldırılmadı yani kaldırıldı dediniz...

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tamam. Ama bence kaldırılması gereken sadece oradaki şapka değil, zihniyetin kendisi.

Mehmet Şadi Polat: Kendisi diyorsunuz.

Prof. Dr. Vehbi Baysan: Tabii canım. Ne alâka var?

Mehmet Şadi Polat: Mustafa Reşit Paşa ile Halil Rıfat Paşa, ikisi de Sivas'ta valilik yaptılar. Mustafa Reşit Paşa Sivas valisiyken... Sizin biraz önce bahsettiniz, devletin hakikaten çok akıllı bir uygulamasını Sivas'da tatbik ediyorlar. Devletin parası yok, ama okul lazım, onu da vatandaşa havale ediyor. Mustafa Reşit Paşa, Sivas valisiyken, hatıralarında diyor ki, "Bütün köylerde okul yapılacak. Okulun malzemesini köy karşılayacak, okula öğretmen de işte ahlâkı güzel olan insanlardan seçilecek, onlar yapacak biz de denetleyeceğiz." Aynı zamanda "Gidemediğin yol senin değildir" diyen, sonradan Sadrazam olan Halil Rıfat, Reşit Paşa Sivas valisiyken de bunu uyguluyor.

Halil Rıfat Paşa da Osmanlı'nın en son valilerinden, Sivas valisi. Önce Kayseri'ye gidiyor, bakıyor ki, çocuklar, yani okuma çağında olan çocukların hepsi sokaklarda öteberi satıyor, iş yapıyorlar. "Olur mu, bu çocuklar oyun çağında, oynaması lazım, niye iş yaptırıyorsunuz çırak olarak falan?" diyor ve onu yasaklıyor. Sonra Sivas'a vali olarak geliyor. Sivaslılar, tabii, Kayseri'de böyle bir şey olduğunu haber alınca çocukları sokaktan kaldırmışlar. Vali Sivas'ta dolaşırken bakıyor ki hiç çocuk yok. "Yahu, nerede bu çocuklar?" diyor. Onlar da, "Sayın Valim, emriniz üzere çocuklar çalıştırmadığımız için sokaklarda yoklar arzu ederseniz gösterelim" diyorlar ve birlikte kahvehanelere gidiyorlar. Vali bakıyor ki bütün çocuklar kahvehanede. Bunun üzerine çocukların çalışmasını tekrar serbest bırakıyor.

Vasfi Kösebey: Anadolu'da köy imamları var. Köy imamları çocuk okutur. Yalnız, şu var: En zeki çocukları okuturlar. Diğerlerini çoban yaparlar, şu yaparlar, bu yaparlar. Zeki çocuklar ancak köyde okur. Ama kızlar okumaz. Kızlar ancak anne olurlar ve daha fazla bir şey olmaları mümkün değil. Abdülhamid Döneminde bu hızlanmış, bütün hocalar, aynen ilkokul müdürü gibi, bütün çocukları okutmuşlar. Şimdi hocam diyor ki, Anadolu'da bu kadar medrese var, dünya çapında bir adam yok yani, bir araştırmacı yok. Tamamı böyle. Kötüleme anlamında değil, ben okuduklarımı söylüyorum. Osmanlı şerhçidir. Bu onun kitabını şerh etmiş, o onun kitabını şerh etmiş. Kendisinin ürettiği, ortaya koyduğu bir şey yok doğru düzgün.

Metin Eriş: Evet, efendim önce değerli hocamıza sonra dikkatle sohbeti takip eden ve katkıda bulunan siz dostlara teşekkür ederiz.